

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

BUNGE LA TANZANIA

**TAARIFA YA MWAKA YA SHUGHULI ZILIZOTEKELEZWA NA KAMATI YA
KUDUMU YA BUNGE YA UWEKEZAJI WA MITAJI YA UMMA (PIC)
KWAKIPINDI CHA KUENZIA JANUARI, 2021 HADI FEBRUARI, 2022**

*(Inatolewa chini ya Kanuni ya 136 (15) ya Kanuni
za Kudumu za Bunge, Toleo la Juni, 2020)*

FEBRUARI, 2022

YALIYOMO

SEHEMU YA KWANZA	1
MAELEZO YA JUMLA	1
1.0 UTANGULIZI	1
1.1 Majukumu ya Kamati	1
1.2 Shughuli zilizotekelezwa	2
1.3 Muhtasari wa dosari zilizobainika katika uwekezaji wa Mitaji ya Umma.....	4
SEHEMU YA PILI	7
2.0 UCHAMBUZI WA UWEKEZAJI WA MITAJI YA UMMA NA MATOKEO YAKE	7
2.1 Maelezo ya Jumla kuhusu uchambuzi wa Taarifa ya Mwaka ya Msajili wa Hazina kuhusu uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma kwa Mwaka wa Fedha unaoishia Juni, 2021	7
2.2 Uchambuzi wa Uwekezaji.....	15
2.2.1 Upungufu wa Mtaji katika Taasisi za Umma.....	17
2.2.2 Kupungua kwa Mtaji wa Uendeshaji.....	20
2.2.3 Taasisi za Umma kutofanya kazi pamoja.....	21
2.2.4 Kuongezeka kwa Gharama za Uendeshaji.....	23
2.2.5 Kushindwa kukusanya Madeni (Receivables)	25
2.2.6 Kuongezeka kwa Madeni (Payables).....	28
2.2.8 Uwiano Usioridhisha wa Mali kwa Madeni ya Muda Mfupi	31
2.2.9 Miradi Kutokamilika kwa Wakati.....	34
2.2.10 Uhaba wa Watumishi na Vitendea Kazi.....	36
2.2.11 Serikali kukiuka Matakwa ya Kimkataba	37
2.2.12 Uwiano Usioridhisha wa Gharama za Uendeshaji kwa Mapato.....	39
2.2.13 Uwiano usioridhisha wa Faida kwa Mali.....	40
2.3 Utekelezaji wa Maazimio ya Bunge.....	43
SEHEMU YA TATU	46
3.0 MAONI NA MAPENDEKEZO	46
3.1 Maoni.....	46
3.2 Mapendekezo	48
3.2.1 Upungufu wa Mtaji katika Taasisi za Umma.....	48
3.2.2 Kupungua kwa Mtaji wa Uendeshaji.....	48
3.2.3 Taasisi za Umma Kutofanya kazi pamoja.....	49
3.2.4 Kuongezeka kwa Gharama za Uendeshaji	50
3.2.5 Kushindwa kukusanya Madeni (Receivables).....	50
3.2.6 Kuongezeka kwa Madeni (Payables).....	51
3.2.7 Taasisi kutokuwa na Mtazamo wa Kibiashara	51
3.2.8 Uwiano Usioridhisha wa Mali kwa Madeni ya Muda Mfupi	52
3.2.9 Miradi kutokamilika kwa Wakati	52
3.2.10 Uhaba wa Watumishi na Vitendea kazi.....	53
3.2.11 Serikali Kukiuka Matakwa ya Kimkataba.....	54
3.2.12 Uwiano Usioridhisha wa Gharama za uendeshaji kwa Mapato	55

3.2.13 Uwiano Usioridhisha wa Faida kwa Mali	56
SEHEMU YA NNE	58
4.0 HITIMISHO	58
4.1 Shukrani	58
4.2 Hoja	60

SEHEMU YA KWANZA

MAELEZO YA JUMLA

1.0 UTANGULIZI

Mheshimiwa Spika, awali ya yote naomba niwasilishe salamu za pongezi kwa niaba ya Kamati ya Bunge ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma (PIC) tunakupongeza kwa kuchaguliwa kwa kishindo na Bunge letu Tukufu kuwa Spika wa Bunge hili. Aidha, nimpongeze pia Mheshimiwa Mussa Azan Zungu kwa kuchaguliwa na Bunge kuwa Naibu Spika wa Bunge hili. Kamati inaadhi kushirikiana nanyi katika kuhakikisha kuwa Bunge linatekeleza majukumu yake kwa ufanisi.

Mheshimiwa Spika, baada ya kusema hayo, kwa mujibu wa Kanuni ya 136 (15) ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Juni, 2020, naomba kuwasilisha Taarifa ya mwaka ya shughuli zilizotekelezwa na Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma (PIC) kwa kipindi cha kuanzia Januari, 2021 hadi Januari, 2022 na kuliomba Bunge lako Tukufu kuipokea na kuijadili.

Mheshimiwa Spika, Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma imetekeleza majukumu yake ya kufuatilia uwekezaji katika Mashirika na Taasisi za Umma na Makampuni ambayo Serikali ina hisa.

1.1 Majukumu ya Kamati

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Kanuni ya 12 (1 & 2) ya Nyongeza ya Nane ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Juni, 2020, Kamati ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma ina majukumu yafuatayo: -

- 1) a) Kuchambua na kubaini iwapo utekelezaji wa miradi ya uwekezaji wa umma una ufanisi na kuwa umezingatia taratibu na Sheria na miongozo mujarabu ya biashara; na
b) Kuchambua na kujadili Taarifa zinazohusu uwekezaji katika Mashirika ya Umma na Kampuni ambazo Serikali ina hisa.
- 2) Msingi wa kazi za Kamati utatokana na taarifa zinazohusu uwekezaji katika Mashirika ya Umma na kampuni ambazo Serikali ina hisa
Mheshimiwa Spika, Katika kutekeleza majukumu yake ya kikanuni, Kamati pia imefanya kazi zake kwa kuzingatia miongozo mingine kama ifuatayo: -
 - i) Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977;
 - ii) Sheria ya Ununuzi wa Umma ya Mwaka 2011;
 - iii) Sheria ya Fedha za Umma ya Mwaka 2001;
 - iv) Sheria ya Msajili wa Hazina Sura ya 370;
 - v) Sheria ya Mashirika ya Umma ya Mwaka 1992; na
 - vi) Sheria ya Bajeti ya Mwaka 2015

1.2 Shughuli zilizotekelezwa

Mheshimiwa Spika, katika kipindi cha kuanzia Januari, 2021 hadi Januari, 2022, Kamati ilitekeleza majukumu yake kwa njia ya kufanya vikao kwa kupokea, kuchambua na kujadili Taarifa za Taasisi na Mashirika ya Umma kuhusu uwekezaji unaotekelezwa na Taasisi hizo. Aidha, Kamati imefanya ziara katika baadhi ya Taasisi za Umma ili kujiridhisha iwapo uwekezaji unaofanywa na Taasisi hizo una tija. Vile vile, Kamati ilipatiwa semina za mafunzo kuhusu namna bora ya utekelezaji wa majukumu ya Kamati na mambo ya kuzingatia katika uchambuzi na ukaguzi wa miradi ya uwekezaji wa mitaji ya Umma. Ufafanuzi kuhusu shughuli hizo ni kama ifuatavyo: -

a) Kupokea, kuchambua na kujadili Taarifa ya Msajili wa Hazina kuhusu uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma

Mheshimiwa Spika, katika kipindi cha kuanzia Januari, 2021 hadi Januari, 2022, Kamati ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma ilipokea, ilichambua na ilijadili Taarifa za Msajili wa Hazina kuhusu uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya umma yapatayo Kumi na Nane (18).

Orodha ya Taasisi hizo ni kama ifuatavyo: -

- i) Wakala wa Usambazaji wa Maji na Usafi wa Mazingira Vijijini (RUWASA);
- ii) Mamlaka ya Udhibiti wa Usafiri Ardhini (LATRA);
- iii) Wakala wa Umeme Vijijini (REA);
- iv) Shirika La Maendeleo Ya Petroli Tanzania (TPDC);
- v) Mamlaka Ya Udhibiti Wa Nishati Na Maji (EWURA);
- vi) Mamlaka Ya Maji Safi Na Maji Taka Dar Es Salaam (DAWASA);
- vii) Kampuni Ya Huduma Za Meli Tanzania (MARINE SERVICES);
- viii) Shirika La Umeme Tanzania (TANESCO);
- ix) Benki Ya Maendeleo Ya Kilimo Tanzania (TADB);
- x) Shirika La Madini La Taifa (STAMICO);
- xi) Shirika La Nyumba La Taifa (NHC);
- xii) Shirika La Mawasiliano Tanzania (TTCL);
- xiii) Shirika La Reli Tanzania (TRC);
- xiv) Shirika La Taifa La Maendeleo (NDC);
- xv) Wakala Wa Manunuzi Serikalini (GPSA);
- xvi) Mamlaka Ya Bandari Tanzania (TPA);

- xvii) Wakala Wa Ufundi Na Umeme Tanzania (TEMESA);
- xviii) Shirika La Uzalishaji Mali Jkt (SUMA JKT);
- xix) Bohari ya Madawa (MSD);
- xx) Wakala wa Mimitu Tanzania (TFS);
- xxi) Shirika la Viwanda Vidogo (SIDO);
- xxii) Mfuko wa Hifadhi ya Jamii (NSSF);
- xxiii) Mfuko wa Hifadhi ya Jamii wa Watumishi wa Umma (PSSSF);
- xxiv) Mamlaka ya Eneo Maalumu la Uwekezaji (EPZA);na
- xxv) Kituo cha Uwekezaji Tanzania (TIC).

b) Ziara za Ukaguzi wa Miradi ya Uwekezaji

Mheshimiwa Spika, katika kipindi cha mwezi Machi, 2021, Kamati ilifanya ziara za ukaguzi wa Miradi ya Uwekezaji inayotekelezwa na Taasisi na Mashirika ya umma yaliyopo katika Jiji la Mwanza. Mantiki ya ukaguzi ni kuiwezesha Kamati kufanya tathmini ya ufanisi na tija ya uwekezaji unaofanywa na Taasisi hizo. Miradi iliyotembelewa na Ufafanuzi wake inaonekana katika Kiambatisho Na. 01 cha Taarifa hii.

1.3 Muhtasari wa dosari zilizobainika katika uwekezaji wa Mitaji ya Umma

Mheshimiwa Spika, kabla ya kutoa maelezo ya kina kuhusu matokeo ya uchambuzi wa Taarifa za uwekezaji wa mitaji ya Umma, naomba kulidokeza Bunge lako tukufu kwa muhtasari wa mapungufu yaliyobainika katika utaratibu wa uwekezaji wa mitaji ya Umma katika kipindi hiki cha mwaka mmoja. Mapungufu hayo ni: -

- i) Baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma kutokuwa na mtaji wa kutosha hali inayosababisha Taasisi hizo kushindwa kutekeleza majukumu yake ya kisheria pamoja na kushindwa kufanya uwekezaji wenye tija;
- ii) Baadhi ya Taasisi na Mashirika ya umma kushindwa kukamilisha miradi yake ya uwekezaji kutokana kushindwa kufanya maamuzi ya sahihi ya uwekezaji na kwa wakati;
- iii) Baadhi ya Taasisi na Mashirika ya umma kushindwa kukamilisha miradi yake kutokana na Serikali kutopeleka fedha za utekelezaji wa miradi hiyo kama zilivyoidhinishwa na Bunge lako Tukufu;
- iv) Baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma kushindwa kushirikiana katika kukuza uchumi wa Nchi kutokana na Taasisi moja ya Umma kukwamisha utekelezaji wa shughuli au miradi ya Taasisi nyingine ya umma;
- v) Baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma kutolipia huduma wanazozipata kutoka katika Taasisi nyingine za Umma hali inayopunguza mapato ya Taasisi hizo na kukwamisha utendaji wa shughui zake za kila siku;
- vi) Baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma kuwa na madeni mengi ya muda mfupi zaidi ya mali za muda mfupi hali inayosababisha Taasisi hizo kushindwa kulipa madeni yote pindi inapohitajika kufanya hivyo na kuondoa imani ya watoa huduma wake;
- vii) Baadhi ya taasisi na mashirika ya umma yamekuwa yakiendeshwa bila ya kuwa na Bodi ya Wakurugenzi licha ya kuwa Bodi ndicho chombo kikuu cha maamuzi. Aidha, muundo wa bodi za

wakarugenzi kwa baadhi ya taasisi na mashirika ya umma unaonekana kuwa na changamoto; na

- viii) Baadhi ya taasisi na Mashirika ya Umma kutekeleza majukumu ambayo kwa namna moja ama nyingine yanashabihiana mfano TIRDO, CAMARTEC na TEMDO jambo linalopelekea kuongeza mzigo wa utegemezi wa ruzuku kutoka Serikali, taasisi hizo zinawezekana zikaunganishwa na kuwa taasisi moja yenye idara kadhaa.

SEHEMU YA PILI

2.0 UCHAMBUZI WA UWEKEZAJI WA MITAJI YA UMMA NA MATOKEO YAKE

2.1 Maelezo ya Jumla kuhusu uchambuzi wa Taarifa ya Mwaka ya Msajili wa Hazina kuhusu uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma kwa Mwaka wa Fedha unaoishia Juni, 2021

Mheshimiwa Spika, Ibara ya 96 (1) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977 imelipa Bunge Mamlaka ya kuunda Kamati za Bunge za namna mbalimbali kadri litakavyoona inafaa kwa ajili ya utekelezaji bora wa madaraka yake. Kamati ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma (PIC) imeundwa ili kuwa jicho la Bunge katika kuangalia Uwekezaji wa Mitaji ya Umma kama ilivyoainishwa katika Kifungu cha 12(1 & 2) cha Nyongeza ya Nane ya Kanuni za Kudumu za Bunge, Toleo la Juni, 2020.

Mheshimiwa Spika, Ufuatiliaji wa uwekezaji wa Mitaji ya Umma umekuwa ukifanyika kwa njia mbalimbali zikiwemo uchambuzi wa Taarifa za Uwekezaji na ziara za ukaguzi wa Miradi ya Uwekezaji. Kamati imekuwa ikifanya uchambuzi wa kina kuhusu mambo mbalimbali yanayohusu utendaji na uwekezaji wa Taasisi na Mashirika ya Umma ili kuhakikisha kunakuwa na uwekezaji wenye tija na Taifa linanufaika. Uchambuzi wa Kamati hufanywa kwa kuangalia mambo ya msingi yafuatayo:-

- i. Ukusanyaji wa Mapato yasiyo ya Kodi;
- ii. Kufanya uchambuzi wa viashiria mbalimbali vya kiutendaji wa Taasisi kama uwiano wa Mali kwa Madeni, uwiano wa Mapato kwa Matumizi, Mtaji wa uendeshaji, Madeni ya Muda mfupi na muda Mrefu;
- iii. Utoaji wa Mitaji katika Taasisi za Umma;
- iv. Uzingatiaji wa Sheria, Kanuni, Taratibu na Miongozo mbalimbali;

- v. Uzingatiaji wa nyaraka na miongozi mbalimbali ya kiutendaji kama Sera ya Uwekezaji, Mpango Mkakati, Mpango wa kibiashara, Sera ya Gawio;
- vi. Uteuzi na muundo wa Bodi za Wakurugenzi;
- vii. Utendaji kazi wa Bodi za Wakurugenzi na Wakuu wa Taasisi;
- viii. Kufanya mapitio ya miundo na mgawanyo wa majukumu;
- ix. Kuchambua Taarifa za uwekezaji wa Miradi;
- x. Kuangalia ufanisi wa Miradi ya Uwekezaji; na
- xi. Kuangalia ufanisi wa Taasisi na Mashirika ya Umma

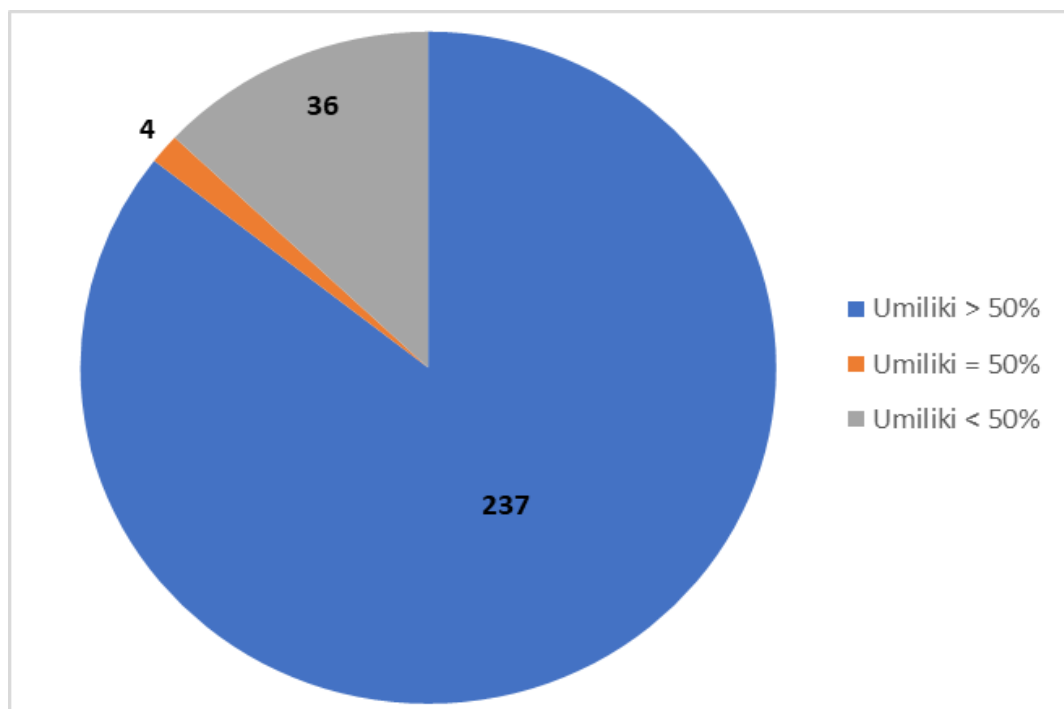
Mheshimiwa Spika, Katika kipindi cha Januari, 2021 hadi Januari, 2022, uchambuzi wa Taarifa za uwekezaji uliofanywa na Kamati ulibainisha kuwa, hadi kufikia tarehe 30 Juni 2021, Serikali ilifanya Uwekezaji katika jumla ya Taasisi, Mashirika ya Umma na Makampuni Mia Mbili Sabini na Saba (277) za ndani ya nchi na Taasisi Kumi (10) za nje ya nchi. Katika uwekezaji uliofanyika ndani ya Nchi, Serikali imewekeza katika jumla ya Taasisi na Mashirika **237** ambapo ina umiliki wa Hisa Asilimia 100 na Taasisi **40** ambapo ina umiliki wa Hisa pungufu ya Asilimia 51 na kufanya jumla ya Taasisi na Mashirika **277**. Jumla ya thamani ya uwekezaji wa Serikali katika Taasisi na Mashirika hayo kwa mwaka wa fedha 2020/21 ulifikia **Shilingi Trilioni 67.06 (67,068,301,722,882.10)** Mchanganuo wa umiliki unaoneshwa katika Jedwali Namba 1.

Jedwali Na. 1 Umiliki wa Hisa za Serikali

NA	KIASI CHA UMILIKI KATIKA ASILIMIA (%)	IDADI YA TAASISI
971.	51-100	237
3.	50	4
4.	Pungufu ya 50	36
5	JUMLA	277

Chanzo: Taarifa ya TR 2020/21

Picha halisi ya mchanganuo uliopo kwenye Jedwali Na. 01 inaonekana kupitia Chati Duara Na. 01 ya Taarifa hii.

Chati Duara Na. 01: Picha halisi ya Mchanganuo wa umiliki wa Serikali katika Taasisi, Mashirika ya Umma na Kampuni ambazo Serikali ina hisa.

Mheshimiwa Spika, Taarifa ya Msajili wa Hazina inayoishia tarehe 30 Juni, 2021, imebainisha kuwa, uwekezaji wa Serikali katika Taasisi na Mashirika **237** ambayo Serikali ina umiliki wa kuanzia Asilimia 51 mpaka 100 umefikia jumla ya **Shilingi Trilioni 66.27**. Vile vile, uwekezaji wa Serikali katika Makampuni 40 ambayo umiliki wake wa hisa ni Asilimia 50 na pungufu umefikia jumla ya **Shilingi Bilioni 959.36**.

Mheshimiwa Spika, jukumu la Ofisi ya Msajili wa Hazina ni kukusanya mapato yasiyo ya kodi kutoka katika vyanzo mbalimbali kama Gawio kutoka katika

Mashirika ya Umma na kampuni ambazo Serikali ina umiliki wa hisa chini ya Asilimia 51, Michango ya Asilimia 15 ya mapato ghafi kutoka katika Mashirika ya Umma yaliyoainishwa katika gazeti la Serikali kwa mujibu wa Sheria ya Fedha, Asilimia 28 ya Mfuko wa kusimamia Mawasiliano ya simu (TTMS), Asilimia 70 ya ziada kutoka katika Mashirika ya Umma na rejesho la Riba na Mikopo iliyotolewa na Serikali kwa Mashirika na Taasisi za Umma.

Hata hivyo, Serikali haipimi manufaa ya uwekezaji wake katika Taasisi hizo kwa kuangalia fedha taslimu zinazopatikana, na badala yake hupima manufaa yake kwa kuangalia huduma mbalimbali zinazotolewa na Taasisi hizo kwa jamii. Kwa muktadha huo, baadhi ya Taasisi hususan za Elimu, Mifuko ya Hifadhi ya jamii, Afya, Kilimo na Utafiti hazitowi Gawio wala Mchango wa Asilimia 15 katika Mfuko Mkuu wa Serikali.

Kamati imefanya uchambuzi wa kina juu ya thamani ya uwekezaji uliofanywa na Serikali katika Taasisi na Mashirika ya Umma, pamoja na faida iliyopatikana kutokana na uwekezaji huo (Return on Investment) kwa kuangalia makundi makuu matatu ya Taasisi na Mashirika ya Umma na Makampuni ambayo Serikali ina hisa kama yalivyogawanywa na Msajili wa Hazina.

Mheshimiwa Spika, Kundi la kwanza ni Taasisi na Mashirika ya Umma yanayofanya biashara, yanatakiwa kutoa gawio na yanamilikiwa na Serikali kwa asilimia 100, ambapo, hadi kufikia Tarehe 30 Juni, 2021, Serikali iliwekeza jumla ya **Shilingi 9,780,390,355,239.25** na kupata faida ya **Shilingi 224,251,857,322.77** kutokana na uwekezaji huo. Aidha, Rejesho la Uwekezaji (Return on Investment) huo ni sawa na **Asilimia 2**.

Kundi la Pili ni Taasisi na Mashirika ya Umma yasiyofanya biashara pamoja na Mamlaka za Udhhibiti ambazo zinatakiwa kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali

na zinamilikiwa na Serikali kwa Asilimia 100 ambapo, hadi kufikia Tarehe 30 Juni, 2021, Serikali iliwekeza jumla ya **Shilingi 2,681,126,838,443.76** na kupata faida ya **Shilingi 467,889,055,169.56** Faida iliyopatikana kutokana na uwekezaji huo (Return on Investment) ni sawa na **Asilimia 17**.

Kwa ujumla, hadi kufikia Tarehe 30 Juni, 2021, Serikali iliwekeza jumla ya **Shilingi 12,461,517,193,683.00** katika Taasisi na Mashirika ya Umma ambayo ina umiliki wa hisa Asilimia 100 na ambayo yanatakiwa kutoa gawio pamoja na kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali na kupata faida ya **Shilingi 692,140,912,492.33** ambayo ni sawa na **Asilimia 6** ya rejesho la uwekezaji (Return on Investment).

Mheshimiwa Spika, kundi la tatu ni uwekezaji wa Serikali katika Taasisi ambazo ina umiliki wa hisa Asilimia 50 na pungufu ambapo, hadi kufikia Tarehe 30 Juni, 2021, uwekezaji uliofanywa na Serikali ulifikia jumla ya **Shilingi 936,554,203,874.76** na faida (gawio) ya **Shilingi 158,139,892,061.01** ilipatikana ambayo ni sawa na **Asilimia 17** (Return on Investment). Kimsingi Taasisi hizi zinatakiwa kutoa gawio kwa Serikali kulingana na kiwango cha uwekezaji wa Serikali katika Taasisi hizo.

Jumla ya uwekezaji uliofanywa na Serikali kwa Taasisi zote 277 (zinazomilikiwa kwa Asilimia 100 na zile zenye Hisa Asilimia 50 na pungufu) ni **Shilingi Trilioni 67.23** na kupata faida ya **Shilingi Bilioni 850.28**.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa, katika mapato yasiyo ya kodi yanayokusanywa na Serikali, Gawio linachangia asilimia kubwa ikilinganishwa na vyanzo vingine ambapo, hadi kufikia Tarehe 30 Juni, 2021, Jumla ya **Shilingi Bilioni 637.66** zilikusanywa kupitia Akaunti ya Msajili wa Hazina kutoka katika vyanzo mbalimbali na **Shilingi Bilioni 212.62**

ziliwasilishwa moja kwa moja katika Mfuko Mkuu wa Serikali. Mchanganuo wa mapato yaliyopitia kwa Msajili wa Hazina ni kama ifuatavyo;-

- i. Makusanyo yaliyotokana na Gawio yalikuwa ni **Shilingi Bilioni 308.86 (48%)**;
- ii. Michango ya Asilimia 15 ya Mapato Ghafi ya Mashirika **Shilingi Bilioni 202.28 (32%)**;
- iii. Ziada na mapato mengineyo **Shilingi Bilioni 96.80 (15%)**,
- iv. Mawasilisho ya Mtambo wa TTMS **Shilingi Bilioni 10.38 (2%)**;
na
- v. Marejesho ya Mikopo na Riba **Shilingi Bilioni 19.31 (3%)**.

Kutokana na mchanganuo huo, ni dhahiri kuwa, Gawio limechangia Asilimia kubwa (48%) ya mapato yote ikifuatiwa na Michango ya asilimia 15 ya Mapato Ghafi ya Mashirika. Hivyo basi, Kamati inaishauri Serikali kuendelea kufanya jitihada za makusudi katika kuzisimamia Taasisi na Mashirika ya Umma ili kuboresha chanzo hiki muhimu cha mapato kwa maslahi mapana ya Taifa.

Mheshimiwa Spika, pamoja na uwekezaji uliofanywa na Serikali katika Taasisi na Mashirika yaliyopo ndani ya Nchi, Serikali pia imefanya uwekezaji katika Mashirika Kumi (10) yaliyo nje ya Nchi. Uchambuzi wa Taarifa ya Msajili wa Hazina umeonesha kuwa, hadi kufikia Tarehe 30 Juni, 2021, thamani ya uwekezaji uliofanywa na Serikali katika Mashirika hayo umefikia jumla ya **Shilingi 722,946,454,573.16** Orodha ya Taasisi hizo pamoja na umiliki wa Serikali unaonekana katika jedwali Namba 2.

Jedwali Namba 2

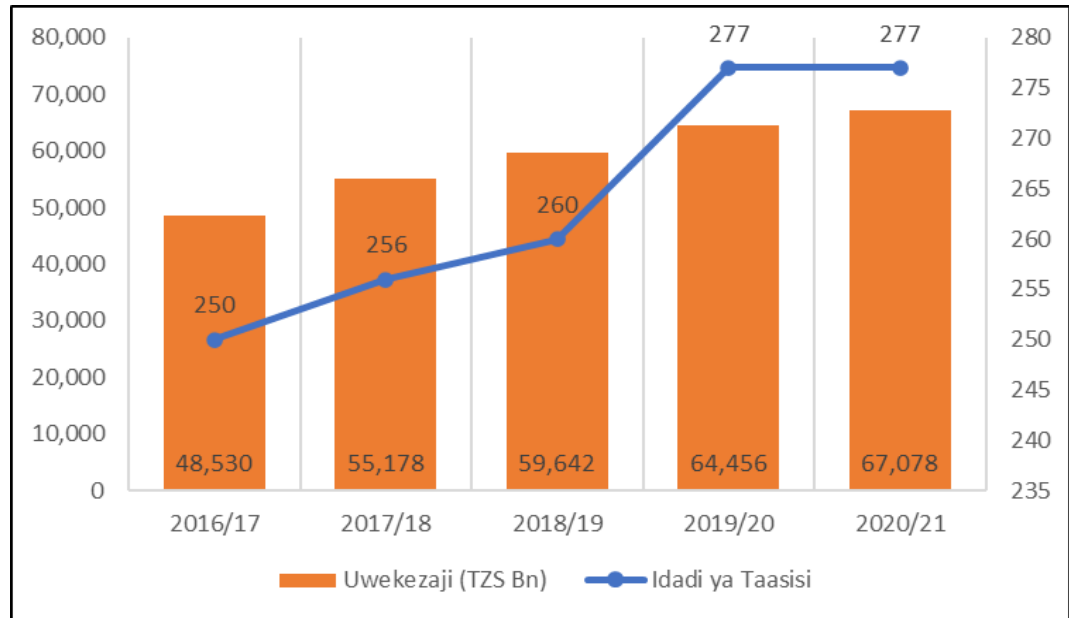
NA.	JINA LA TAASISI	UMILIKI WA SERIKALI
1	African Development Bank (ADB)	0.76%
2	Shelter Afrique	0.52%
3	East African Development Bank (EADB)	24.98%
4	International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)	0.06%
5	International Development Association (IDA)	0.26%
6	International Finance Corporation (IFC)	0.04%
7	Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)	0.22%
8	PTA BANK (now Eastern and Southern African Trade and Development Bank (TDB))	8.36%
9	African Reinsurance Corporation (Africa Re)	0.80%
10	African Trade Insurance Agency (ATI)	8.37%

Chanzo: **Taarifa ya TR 2020/21**

Mheshimiwa Spika, Uwekezaji wa Serikali katika Taasisi na Mashirika ya Umma umeongezeka kwa **Asilimia 4** kutoka **Shilingi trilioni 64.45 mwaka 2019/20** hadi kufikia **Shilingi 67.06 mwaka 2020/21**. Aidha, Uwekezaji huo umefanyika kwa Taasisi 277 ambazo zimeandaa Taarifa za hesabu. Ongezeko la uwekezaji uliofanywa na Serikali umetokana na Sehemu kubwa ya Taasisi na Mashirika ya Umma kuwasilisha Taarifa za Hesabu zilizokaguliwa zinazotoa sura ya thamani halisi ya hisa na mitaji kwa sasa, Kuongezeka kwa hisa za baadhi ya Taasisi za kibiashara na mitaji ya baadhi ya Taasisi zisizo za kibiashara na ongezeko kubwa la fedha za hisa linalotokana na tathmini mpya ya hisa na mtaji.

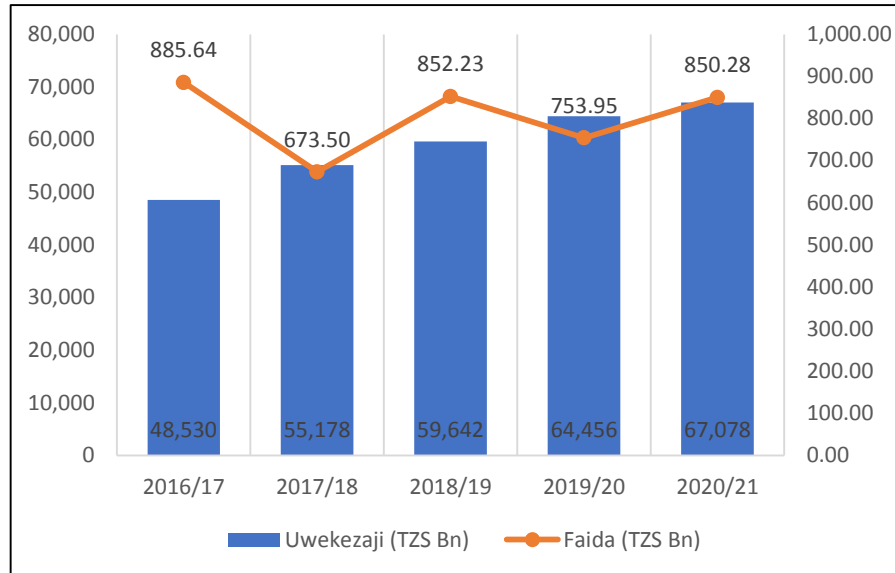
Mwenendo wa ukuaji wa uwekezaji kwa miaka Mitano umeoneshwa katika Chatii Namba 1.

Mwenendo wa Ukuaji wa Uwekezaji wa Serikali

Aidha, mwenendo wa ukuaji wa uwekezaji wa mitaji na faida kwa miaka Mitano umeoneshwa katika Mchoro (Graph) Namba 1.

Mchoro (Graph) Na. 01: Sura ya ongezeko la thamani ya uwekezaji na faida kwa mwaka 2016/17, 2017/18, 2018/19, 2019/20 na 2020/21

2.2 Uchambuzi wa Uwekezaji

Mheshimiwa Spika, Kwa mujibu wa Kifungu (2) cha Sheria ya Msajili wa Hazina Sura 370; uwekezaji katika Mashirika ya Umma umetafsiriwa kuwa ni Mtaji wa Serikali katika Mashirika kwa njia ya Hisa, Mikopo, Fedha Taslim, Hati Fungani na Majengo yaliyowekwa moja kwa moja katika Shirika, Kampuni au Taasisi ya Umma.

Kwa maana nyingine, Uwekezaji katika Mashirika/Kampuni za Umma unaelezwa kuwa ni uwekezaji au utumiaji wa rasilimali za umma katika kujenga Miundombinu ya Msingi (Physical Infrastructure) kama vile Miundombinu ya Usafirishaji, Nishati, Maji, Umwagiliaji, Afya, Elimu n.k. ambapo ukamilikaji wake hugeuka kuwa Mtaji wa Serikali kwa Shirika au Kampuni itakayosimamia na kuendeleza Miundombinu hiyo.

Aidha, Taifa limekuwa likinufaika na uwekezaji unaofanywa na Serikali katika Taasisi na Mashirika ya Umma kwa namna mbalimbali kama Mapato yasiyo ya Kodi (Gawio na Mchango katika Mfuko Mkuu wa Serikali), Upatikanaji wa Huduma bora za Afya, Elimu, Maji, Nishati na Miundombinu mbalimbali.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa kina wa Taarifa zilizowasilishwa za Taasisi na Mashirika ya Umma ili kubaini iwapo dhumuni la Serikali kuwekeza katika Taasisi na Mashirika hayo linatimizwa ikiwa ni pamoja na kuangalia ufanisi na tija ya uwekezaji unaofanywa na Taasisi hizo. Katika uchambuzi wake, Kamati ilitumia njia zifuatazo: -

- i) Kupitia Taarifa za Uwekezaji na Utendaji wa Mashirika na Taasisi za umma zinazofanya uwekezaji wa mitaji ya Umma;
- ii) Kupitia Sheria zilizoanzisha Taasisi na Mashirika ya Umma ili kujiridhisha iwapo uwekezaji umezingatia Taratibu, Sheria na Miongozo mujarabu ya biashara;
- iii) Kupokea, kuchambua na kujadili Taarifa za Msajili wa Hazina kuhusu uchambuzi wa utendaji na uwekezaji wa Taasisi na Mashirika ya Umma ili kupokea maoni ya Msimamizi wa Taasisi na Mashirika yanayofanya uwekezaji wa mitaji ya umma; na
- iv) Kufanya mahojiano na Wenyeviti wa Bodi na Menejimenti za Taasisi na Mashirika ya Umma.

Mheshimiwa Spika, kwa kutumia njia hizo, Kamati ilifuatilia uwekezaji huo wa mitaji ya umma kwa kufanya uchambuzi na kubaini mambo makuu yafuatayo: -

- i) Upungufu wa Mtaji katika Taasisi za Umma;
- ii) Kupungua kwa Mtaji wa Uendeshaji;

- iii) Taasisi za Umma kutofanya kazi pamoja;
- iv) Kuongezeka kwa Gharama za Uendeshaji;
- v) Kushindwa kukusanya Madeni (Receivables);
- vi) Kuongezeka kwa Madeni (Payables);
- vii) Taasisi kutokuwa na Mtazamo wa Kibiashara;
- viii) Uwiano Usioridhisha wa Mali kwa Madeni ya Muda Mfupi;
- ix) Miradi kutokamilika kwa Wakati;
- x) Uhaba wa Watumishi na Vitendea kazi;
- xi) Serikali kukiuka Matakwa ya Kimkataba;
- xii) Uwiano Usioridhisha wa Gharama za uendeshaji kwa Mapato;
- xiii) Uwiano usioridhisha wa faida kwa Mali;
- xiv) Uwezo wa ukusanyaji wa mapato; na
- xv) Taasisi kutokuwa na Bodi za Wakurugenzi.

2.2.1 Upungufu wa Mtaji katika Taasisi za Umma

Mheshimiwa Spika, Mashirika na Taasisi za Umma zinahitaji mtaji wa kutosha ili ziweze kutekeleza majukumu yake. Hata hivyo, kutokana na changamoto ya kifedha, Mashirika na Taasisi nyingi zimeshindwa kutekeleza majukumu yake kikamilifu ikiwa ni pamoja na kushindwa kutekeleza miradi mbalimbali ya uwekezaji. Kamati imebaini changamoto hiyo ya upungufu wa mtaji katika Shirika la Mawasiliano Tanzania, (TTCL), Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania (TPDC) na Benki ya Maendeleo ya Kilimo (TADB).

Shirika la Mawasiliano Tanzania (TTCL) ni Shirika la kibiashara hivyo linatakiwa kuwa na mtaji wa kutosha kwa ajili ya kufanya uwekezaji wenye tija na kulifanya Shirika liweze kushindana na Makampuni mengine yaliyo sokoni. Ukosefu wa Mtaji umelifanya Shirika kutofikia malengo ya Mpango Mkakati wa miaka mitano (2016 – 2021) kutokana na uwekezaji hafifu hasa kwenye

huduma za simu za mkononi, uchakavu wa mitambo, na matumizi ya teknolojia zilizopitwa na wakati. Vile vile, Shirika lipo katika hatari kubwa zaidi ya kunyang'anywa soko kutokana na uwekezaji mkubwa unaoendelea kufanywa na kampuni nyingine za simu hapa nchini hasa Vodacom, Airtel, Tigo na Halotel. Ili TTCL iweze kufanya uwekezaji mkubwa (*full capacity*) inatakiwa na mtaji wa **Dola za Kimarekani Milioni 752**. Hata hivyo, Mpaka sasa TTCL ina Mtaji wa **Shilingi Bilioni 370.465** tu. Serikali iangalie namna bora zaidi ya kuongeza mtaji wa Shirika hili kwa kuwapatia kiasi cha **Shilingi Bilioni 360.09** kilichoombwa na Shirika kwa sasa ili Shirika liweze kufanya uwekezaji wenye tija.

Mheshimiwa Spika, Mtaji wa Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania (TPDC) umeendelea kuwa hasi ambapo kwa mwaka wa fedha 2019/20, mtaji huo uliongezeka kutoka **mtaji hasi wa Shilingi Bilioni 354.8** mwaka 2018/19 hadi **mtaji hasi wa Shilingi Bilioni 331.2** mwaka wa fedha 2019/20 ambapo ni ongezeko la asilimia 6.7.

Licha ya ukweli kwamba, mtaji wa TPDC umeendelea kuwa hasi kutokana na hasara iliyopatikana katika mwaka wa fedha 2014/15 ambayo ilisababishwa na mkopo wa **Dola za Kimarekani Bilioni 1.194** zilizotolewa kwa ajii ya ujenzi wa bomba la gesi kutoka Mtwara hadi Dar es Salaam. Mkopo huo uliingizwa kwenye hesabu za Shirika na hivyo kusababisha Shirika kupata hasara ya **Shilingi Bilioni 257.2** iliyotokana na matumizi ya gharama za riba na mikopo (interest expense) na hasara ya kubadilisha fedha (exchange loss) kutokana na mkopo husika. Kwa kiasi kikubwa mkopo huu ndiyo umesababisha mtaji wa Shirika kuwa hasi pamoja na faida ambayo Shirika limekuwa likipata katika mwaka wa fedha 2019/20 na 2018/19.

Mheshimiwa Spika, Shughuli zinazotekelezwa na TPDC ni muhimu sana kwa utekelezaji wa Dira yetu ya Maendeleo ya Mwaka 2025. Katika kipindi ambacho Nchi ipo katika Uchumi wa Kati, nishati zitokanazo na mafuta na Gesi Asilia ni muhimu kwa ajili ya maendeleo ya viwanda hapa nchini na ukuaji wa uchumi kwa ujumla. Hivyo, Serikali iwekeze mtaji wa kutosha kwenye shughuli za utafutaji, usafirishaji, usafirishaji na usambazaji wa gesi ili Taifa liendeleo kunufaika na rasimali hizi ili uchumi wa nchi uendelee kuimarika.

Mheshimiwa Spika, kwa lengo la kutatua changamoto hii kwa TPDC, Kamati inasisitiza Serikali kuharakisha mchakato wa kugeuza mkopo huo kuwa mtaji wa Shirika kwa kuwa mpango huo utaleta manufaa mbalimbali ikiwa ni pamoja na; Shirika kuongeza Mtaji kwa ajili ya uwekezaji katika miradi ya kimkakati; Hali ya kifedha ya Shirika itaimarika na kuwezesha Shirika kupata faida itakayoiwezesha kulipa kodi ya mapato ya Kampuni (Corporate Income tax); Serikali itanufaika kwa ongezeko la malipo ya Gawio; na Kuimarika kwa Mtaji wa Shirika kutavutia wawekezaji kuwekeza katika miradi ya kimkakati.

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati umebaini changamoto ya upungufu wa mtaji katika Benki ya Maendeleo ya Kilimo Tanzania (TADB). Benki ilianza na mtaji wa **Shilingi Bilioni 60** ingawa mtaji ulioidhinishwa (Authorized Capital) ni **Shilingi Bilioni 800**. Ili kukamilisha mtaji ulioidhinishwa, Serikali iliahidi kutoa katika Bajeti yake ya kila mwaka kiasi cha Shilingi Bilioni 100. Kamati inatambua juhudi mbalimbali za Serikali katika kuiwezesha Benki hii kwa kuipatia kiasi cha Shilingi **Bilioni 208**, mnamo Mwezi Disemba 2021. Kamati inapongeza juhudi za Serikali katika kuiwezesha TADB, ni ushauri wa Kamati kuwa jitihada za Serikali ziendeleo ili TADB iweze kufanya kazi kwa ufanisi zaidi.

2.2.2 Kupungua kwa Mtaji wa Uendeshaji

Mheshimiwa Spika, Taasisi na Mashirika ya Umma yanayojiendesha kibiashara yanatakiwa kuwa na mtaji wa uendeshaji (working capital) ambao utazisaidia Taasisi hizo kutekeleza shughuli zake za msingi kwa wakati na ulipaji wa madeni kufanyika bila kuathiri utendaji wake. Hata hivyo, hali hii imekuwa tofauti kwa baadhi ya Mashirika yaliyowasilisha taarifa zake mbele ya Kamati ambapo yameonekana kuwa na mtaji hasi wa uendeshaji (Negative Net working capital). Mfano wa Mashirika hayo ni TANESCO, NDC na EPZA.

Taarifa za kifedha za Shirika la Umeme Tanzania (TANESCO) za Mwaka 2019/20 zimebainisha kuwa, Shirika lina Mtaji Hasi wa uendeshaji (Negative Working Capital) wa **Shilingi Trilioni 1.33**. Shirika kuwa na Mtaji Hasi kumetokana na mali za muda mfupi za Shirika za kiasi cha **Shilingi Trilioni 1.45** kushindwa kulipa madeni ya muda mfupi ya kiasi cha **Shilingi Trilioni 2.78**. Uwezekano wa hali hii kuendelea ni mkubwa sana kutokana na utendaji wa Shirika kuwa na madeni mengi ya haraka (current liabilities) ikilinganishwa na mali zilizopo. Kamati inashauri Shirika kuwa na Mpango wa Biashara ambao utaainisha kiasi cha Mtaji kinachohitajika.

Shirika la Maendeleo la Taifa (NDC) limekuwa na mtaji Hasi wa uendeshaji hali inayotishia kuondoa ufanisi wa utekelezaji wa majukumu ya Shirika kwa kuwa shughuli za uwekezaji kwa kiasi kikubwa zinahitaji uwepo wa mtaji wa kutosha. Pamoja na vigezo vingine, ufanisi wa Shirika unatokana na kuwa na mtaji Chanya wa uendeshaji. Katika kipindi cha miaka mitatu mfululizo 2017/2018 hadi 2019/2020, NDC imekuwa na mtaji Hasi wa uendeshaji wa **Shilingi Bilioni 23.70**, **Shilingi Bilioni 20.0** na **Shilingi Bilioni 14.8** Mtawalia. Hali hii haileti picha nzuri ya kiutendaji katika Shirika na sio kiashiria kizuri cha uwekezaji wenye tija.

Vile vile, uchambuzi wa Kamati ulibainisha kuwa mtaji wa Mamlaka ya EPZA umeshuka kwa **asilimia 14** katika kipindi cha miaka miwili ambapo kwa mwaka 2018/2019 mtaji wa EPZA ilikuwa shilingi **bilioni 158** na mwaka 2019/2020 ulishuka hadi kufikia **bilioni 152**. Kushuka kwa Mtaji kumetokana na mamlaka kuendelea kupata nakisi. Kamati inaishauri Mamlaka kuendelea kupunguza matumizi hususani yasio ya lazima ili kupunguza malimbikizo ya nakisi ambayo inadhoofisha mtaji wa Mamlaka.

2.2.3 Taasisi za Umma kutofanya kazi pamoja

Mheshimiwa Spika, Taasisi nyingi za Umma zimekuwa zikifanya kazi kama Nchi mbili zenye milengo tofauti. Hali hii imebainika na kamati baada ya kuona Taasisi nyingi za Umma hazifanyi kazi kwa kushirikiana licha ya dhamira za Taasisi zote ni kujenga uchumi imara wa Tanzania. Kumekuwa na changamoto kubwa ya kukosekana kwa ushirikiano katika baadhi ya utekelezaji wa miradi hasa inapotokea kukamilika kwa mradi wa Taasisi moja kunategemea kwa kiasi kikubwa utendaji kazi wa Taasisi nyingine. Tatizo hilo limebainika kwa Taasisi za STAMICO na TANESCO wakati Kamati inachambua taarifa za STAMICO.

Kamati ilipokea Taarifa ya uchambuzi wa Msajili wa Hazina pamoja na maelezo ya uongozi wa STAMICO kuhusu tija ya mitaji ya Umma iliyowekezwa katika Shirika hilo. Wakati wa majadiliano Kamati ilibaini changamoto kubwa ya kukosekana kwa umeme katika mgodi wa dhahabu wa Biharamulo. Mgodi huu unasimamiwa na Kampuni ya STAMIGOLD ambayo inamilikiwa na Shirika la Madini la Taifa (STAMICO) kwa Asilimia 99.

Mheshimiwa Spika, Shughuli za uzalishaji katika mgodi huo ambazo ni uendeshaji mitambo na vifaa vya uchimbaji (mining equipment) pamoja na uchenjuaji (processing) zinategemea kwa kiasi kikubwa nishati ya umeme, lakini kutokana na kukosekana kwa umeme Shirika linalazimika kutumia nishati ya mafuta ya dizeli. Ili kuendesha shughuli za uzalishaji (uchimbaji na uchenjuaji), Shirika linatumia kiasi cha mafuta kisichopungua **lita 600,000 kila mwezi**, ambapo mahitaji kwa ajili ya ufuaji umeme pekee ni takribani **lita 360,000**. Kwa bei ya wastani wa Shilingi 2,500 kwa litera, mgodi huitaji kiasi cha **shilingi Bilioni 1.5** kwa ajili ya ununuzi wa mafuta ya dizeli kila mwezi.

Mahitaji ya umeme ya Shirika kwa mwezi ni wastani wa **Unit 1,368,194** sawa na **Shilingi 337,571,836.94** pindi Shirika la Umeme (TANESCO) litakapokamilisha kuunganisha mgodi kwenye Gridi ya Taifa. Kwa muktadha huo, Kampuni ya STAMIGOLD itaokoa kiasi cha **Shilingi Milioni 662 kwa mwezi** (kwa makisio ya chini) ambayo ni sawa na **Shilingi Bilioni 8 kwa mwaka**.

Mheshimiwa Spika, kupungua kwa gharama za uendeshaji wa STAMIGOLD kutaongeza faida ya kampuni ambayo itaongeza faida kwa Kampuni mama ya STAMICO, faida hiyo itaongeza gawio kwa Serikali. Katika mwaka wa Fedha 2019/20 Shirika limeweza kuwasilisha gawio kiasi cha Shilingi Bilioni 1.1 kufuatia kutengeneza faida. Kamati inaamini kuwa, iwapo changamoto ya kukosekana kwa umeme itatatuliwa kiasi cha gawio kitakachotolewa na STAMICO kwa Serikali kitaongezeka na kutaimarisha Mtaji wa Kampuni. Vile, vile, kupatikana kwa umeme katika mgodi huo, kutaongeza mapato kwa TANESCO kwakuwa litakuwa na uwezo kwa kukusanya kiasi cha **Shilingi 337,571,836.94** kwa kuuza umeme kwa STAMICO.

Pamoja na juhudi zinazochukuliwa na Serikali katika uunganishaji wa mgodi katika gridi ya Taifa, bado tatizo hili halijamalizwa na Serikali licha ya kuwa ni la

muda mrefu na linapunguza mapato ya STAMICO pamoja na Gawio katika Mfuko Mkuu wa Serikali.

2.2.4 Kuongezeka kwa Gharama za Uendeshaji

Mheshimiwa Spika, Kamati imekuwa ikipima kiasi cha mapato kinachotumika kugharamia gharama za uendeshaji wa Taasisi na Mashirika ya Umma. Sheria ya Fedha Na 16 ya 2015 Kifungu cha 46 (10) (A)(1) imeweka ukomo wa gharama za uendeshaji kwa Taasisi na Mashirika ya Umma kutozidi Asilimia 60 ili Taasisi hizo ziweze kuzalisha faida na kuongeza mchango katika Mfuko Mkuu wa Serikali. Hata hivyo, bado kuna baadhi ya Taasisi ambazo zimekuwa zikishindwa kukidhi matakwa hayo mfano, STAMICO, GPSA, TEMESA, SUMA JKT, MSD na EPZA.

Taarifa za kifedha za Shirika la Madini la Taifa (STAMICO) limebainisha kuwa, Uwiano wa gharama za uendeshaji wa Shirika (Operating Expenses) kwa mapato yatokanayo na shughuli za Shirika (Operating Revenue) umefikia Asilimia 71 mwaka 2019/20. Pamoja uwiano huo kuimarika kutoka Asilimia 107 kwa Mwaka 2018/19, bado matumizi ya Shirika yako juu ya ukomo uliowekwa wa Asilimia 60 uliowekwa na Msajili wa Hazina. Kamati inashauri Shirika kupunguza gharama za uendeshaji ili kuimarisha uwiano huo.

Kamati imechambua mwenendo wa mapato na matumizi ya Wakala wa manunuzi Serikalini (GPSA) na kubaini ongezeko kubwa la matumizi kutoka **Shilingi Bilioni 10.632** mwaka 2018/2019 hadi **Shilingi Bilioni 14.014** mwaka 2019/2020, ongezeko hilo na sawa na **Asilimia 32**. Ongezeko hilo kwa kiasi kikubwa limetokana na kuongezeka kwa gharama za matengenezo kwa **Asilimia 132**, gharama za kiutawala na ofisi kwa Asilimia 30 na gharama za

uchakavu wa mali kwa Asilimia 21. Kamati inashauri Wakala idhibiti matumizi yake ili kuongeza kiasi cha faida.

Mheshimiwa Spika, Kamati imechambua taarifa za kifedha za Wakala Ufundi na umeme (TEMESA) na kubaini uwepo wa ongezeko la matumizi ambapo, matumizi ya TEMESA yameongezeka kutoka **Shilingi Bilioni 52.34** mwaka 2018/19 hadi **Shilingi Bilioni 66.99** mwaka 2019/20 sawa na ongezeko la Asilimia 27.98. Hali hii haileti picha nzuri ya utendaji wa Taasisi.

Vile vile, Taarifa zilizowasilishwa mbele ya Kamati zimebainisha kuwa, matumizi ya Shirika la Uzalishaji Mali JKT (SUMA JKT) ni pamoja na gharama za watoa huduma na vifaa, mishahara, mafao ya watumishi, gharama za matengenezo, gharama za uchakavu na matumizi mengineyo. Aidha, uchambuzi wa kamati umebaini ongezeko la matumizi kwa Asilimia 31.1 ambapo mwaka 2019/20 matumizi yalikuwa ni **Shilingi Bilioni 138.177** ikilinganishwa na kiasi cha **Shilingi Bilioni 105.433** mwaka 2018/19. Kamati inashauri Shirika kudhibiti matumizi yasiyo ya lazima ili kuwa na faida na kuongeza kiasi cha gawio Serikalini.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa Bohari ya Madawa (MSD) imekuwa na uwiano wa asilimia 91 wa gharama za uendeshaji kwa mapato. Uwiano huu sio mzuri kwani uko juu ya kiwango cha asilimia 60 kilichowekwa na Msajili wa Hazina na unaashiria kwamba matumizi ya shirika ukilinganisha na mapato uko juu ya uwiano uliowekwa. Kamati inaishauri Shirika kufanya jitihada za kupunguza matumizi ya uendeshaji hususani ya matumizi ya utawala na matumizi mengineyo yasiyo ya lazima ili kuyafanya yawe ndani ya kiwango kilichowekwa na kuweza kutengeneza faida itakayopelekea kuongezekwa kwa mchango wa MSD katika mfuko wa Serikali.

Taarifa za kifedha za Mamlaka ya EPZ imebainisha kuwa kiasi cha mapato kinachotumika kugharamia gharama za uendeshaji zilifika **asilimia 96** katika mwaka wa fedha 2019/2020. Kiwango hichi kiko juu ya kiwango kilichowekwa na Msajili wa Hazina ambacho ni **asilimia 60**. Kamati inaishauri EPZA kupunguza matumizi yasiyo ya lazima, jambo hili liende sambamba na kuandaa mkakati wa kuhamasisha sekta binafsi pamoja na mifuko ya hifadhi za jamii kuwekeza katika maeneo ya EPZA.

2.2.5 Kushindwa kukusanya Madeni (Receivables)

Mheshimiwa Spika, kumekuwa na changamoto kubwa ya Taasisi na Mashirika ya Umma kutokuwa na mikakati madhubuti ya ukusanyaji wa madeni pamoja na kuwa na uwezo mdogo wa kukusanya madeni yake baada ya kutoa huduma au kufanya biashara na Taasisi nyingine. Tatizo hili si kiashiria kizuri katika utendaji wa Taasisi hizo kwa kuwa kinapunguza mapato ya Taasisi hizo pamoja na kupunguza uwezo wake wa kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali. Uchambuzi wa kifedha wa Kamati umebaini tatizo hilo katika Taasisi nyingi zilizowasilisha taarifa zake mfano DAWASA, TANESCO, NHC, GPSA, TEMESA, SUMA JKT, MSD, SIDO na PSSSF.

Mamlaka ya Maji safi na Maji Taka Dar es Salaam (DAWASA) inakabiliwa na changamoto ya wateja wao kushindwa kulipa madeni yao yanayotokana na kupata huduma ya maji. Tatizo hilo linapunguza mapato ya Mamlaka na kukwamisha baadhi ya shughuli kutokana na kukosekana kwa fedha. Hadi kufikia tarehe 30 Juni, 2020 malimbikizo ya madeni yalikuwa ni **Shilingi Bilioni 422**. Kamati inashauri kuandaliwa kwa mkakati wa kukusanya fedha hizo ili kuongeza mapato ya Mamlaka.

Kwa upande wa Shirika la Umeme Tanzania (TANESCO) Kamati imebaini kuwa hadi kufikia tarehe 30 June 2020, Shirika lilikuwa linadai Taasisi za Serikali na watu binafsi jumla ya **Shilingi Bilioni 422.37**, kati ya deni hili **Shilingi Bilioni 238.06** zinadaiwa Wizara na Taasisi mbalimbali za Serikali na **Shilingi Bilioni 184.31** ni deni kwa watu na Kampuni binafsi. Kiwango hiki ni kikubwa sana na Shirika linapaswa kuja na mkakati wa haraka unaotekelezeka wa ukusanyaji wa madeni haya. Hii itasaidia Shirika kupata fedha kwa ajili ya kutekeleza shughuli zake za msingi kwa wakati.

Vile vile, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa, hadi kufikia tarehe 30 June 2020, Shirika la Nyumba la Taifa (NHC) lilikuwa linadai Taasisi za Serikali na watu binafsi jumla ya **Shilingi Bilioni 38.28**, kati ya deni hili **Shilingi Bilioni 5.3** zinadaiwa Wizara na Taasisi mbali mbali za Serikali na **Shilingi Bilioni 32.9** ni deni kwa watu na kampuni binafsi. Kiwango hiki ni kikubwa sana hivyo Kamati inashauri Shirika kuja na mkakati wa haraka na unaotekelezeka wa ukusanyaji wa madeni haya.

Mheshimiwa Spika, Wakala wa Manunuzi Serikalini (GPSA) imekuwa na ongezeko la madai (receivables) ambayo yanatokana na kutoa huduma mbalimbali kwa Taasisi mbalimbali kama ugomboaji wa mizigo na upangishaji wa maghala. Hadi kufikia tarehe 30 Juni, 2020 madai hayo yaliongezeka na kufikia kiasi cha **Shilingi Bilioni 5** kutoka **Shilingi Bilioni 3** mwaka 2018/2019. Hali hiyo inapunguza mapato ya Taasisi kwa kiasi kikubwa kwakuwa fedha nyingi zipo nje ya mfumo wa Taasisi. Kamati inashauri Wakala kuwa na mkakati madhubuti wa ukusanyaji wa mapato yake.

Aidha, Wakala wa Ufundi na Umeme Tanzania (TEMESA) ina majukumu mbalimbali ikiwemo Kufanya matengenezo ya magari, pikipiki na Mitambo ya Serikali katika karakana ambazo zipo kila Mkoa, kufanya matengenezo na

Usimikaji wa mifumo ya Umeme, Viyoyozi na Electroniki inayomilikiwa na Serikali. Taarifa zilizochambuliwa na Kamati zimebainisha kuwa, hadi kufikia Juni, 2020 Wakala ulikuwa unazidai Wizara na Taasisi za Serikali Jumla ya **Shilingi 38,779,777,535**

Shirika la Uzalishaji Mali JKT (SUMA JKT) hutoa huduma ya ulinzi na huduma katika sekta ya ujenzi katika Taasisi mbalimbali, taarifa zilizowasilishwa zimebainisha uwepo wa madeni makubwa katika maeneo hayo ambayo Shirika linadai. Hadi kufika Septemba, 2021 sekta ya Ujenzi inadai **Shilingi 12,713,238,060.00** na Kampuni ya Ulinzi Binafsi inadai **Shilingi 17,816,326,053.60**, fedha hizi bado hazijakusanywa na zinapunguza mapato ya Shirika.

Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa hadi kufikia tarehe 30 Juni, 2020 Bohari ya Madawa (MSD) inadai Taasisi mbalimbali za Serikali jumla ya Shilingi **Bilioni 269.13**. Kamati inalishauri Shirika kuweka mkakati mahususi wa kukusanya madeni kutoka kwa wadaiwa, madeni haya yamekuwa mzigo kwao na yamepunguza Ukwasi wa Shirika katika kutekeleza majukumu yake msingi ipasavyo.

Vile vile, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa Shirika la kuhudumia Viwanda Vidogo (SIDO) limekosa mipango madhubuti ya ukusanyaji wa madeni jambo lililopelekea kupata hasara ya **Shilingi bilioni 2.05** kwa mwaka wa fedha 2019/2020 ukilinganisha na faida iliyopatikana kwa mwaka wa fedha 2018/2019 ya **bilioni 1.56**, hasara ya **Bilioni 2.05** kwa kiasi kikubwa ilichangiwa na kuchelewesha kwa ulipwaji wa madeni. Kamati inalishauri Shirika kuadhaa mikakati madhubuti ya ufuatiliaji wa madeni inayodai ili kuliwezesha kuendelea kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi.

2.2.6 Kuongezeka kwa Madeni (Payables)

Mheshimiwa Spika, katika uchambuzi wa Taarifa za uwekezaji za Taasisi na Mashirika ya Umma, Kamati imebani kuwa imekuwa ni desturi kwa Baadhi ya Taasisi za Umma kutolipa madeni yake kwa wakati (payables) baada ya kupokea huduma kutoka kwa wazabuni mbalimbali na kusababisha ukuaji wa madeni hayo. Hali hii inatishia ukuaji wa mtaji wa Taasisi hizo kwa kuwa Taasisi hizo zinaweza zikatengeneza hasara kutokana na fedha nyingi kutumika katika ulipaji wa madeni. Baadhi ya Taasisi zilizobainika kuwa na changamoto hiyo ni pamoja na DAWASA, Kampuni ya Huduma za Meli, GPSA, TEMESA, RUWASA, SIDO na EPZA.

Pamoja na hatua zinazochukuliwa na Mamlaka ya Maji safi na Maji Taka Dar es Salaam DAWASA katika kulipa madeni yake, Kamati inaona bado kuna haja ya kuwa na mpango mzuri wa ulipaji wa madeni hayo ambapo kwa Mwaka 2019/20 Dawasa inadaiwa **Shilingi Bilioni 291.380**. Ili kuimarisha utendaji na Uwekezaji, Kamati inashauri DAWASA iweke mikakati madhubuti katika kulipa madeni yake kwa huduma wanazopatiwa ili kuweza kuepuka migogoro na watoa huduma wake.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi uliofanywa na Kamati kuhusu uwezo wa Kampuni ya Huduma za Meli (Marine Services) kulipa madeni ya wazabuni na watumishi umebaini kuwa, Kampuni inadaiwa madeni yanayofikia kiasi cha **Shilingi 5,339,705,339.95** ikiwa madeni ya wazabuni ni **Shilingi 5,125,158,885.75** na madeni ya Watumishi ni **Shilingi 214,546,752.20**. Hadi kufikia tarehe 30 Juni 2021, kiasi cha **Shilingi 404,236,423.14** tu cha madeni ya wazabuni ndicho kilicholipwa na hivyo kubaki **Shilingi 4,720,922,164.61** Pia, kiasi cha **Shilingi 135,298,237.24** cha madeni ya Watumishi kimelipwa na kubaki madai ya **Shilingi 79,248,514.95**. Kutokana na

kasi ndogo ya ulipaji wa madeni hayo, Kamati inashauri Kampuni kuandaa mpango mkakati wa ulipaji wa madeni yote ya wazabuni na watumishi.

Aidha, Wakala wa Manunuzi Serikalini (GPSA) inafanya biashara na wadau mbalimbali. Katika mchakato wa biashara, Wakala inadaiwa kiasi kikubwa cha fedha na madeni hayo yamekuwa yakiongezeka kutoka kiasi cha **Shilingi Bilioni 50.327** mwaka 2018/2019 hadi kufikia **Shilingi Bilioni 84.812** mwaka 2019/2020 sawa na ongezeko la **Asilimia 69**. Kuongezeka kwa madeni kunatokana na Wakala kuendelea kupokea fedha za wateja kwa ajili ya ununuzi wa magari (customers Deposit) huku Wakala ikichukua muda mrefu kuwapatia magari hayo wateja wao. Ili kuondoa changamoto hiyo, Kamati inashauri Wakala kuharakisha mchakato wa utoaji wa huduma kwa wateja wake na kuongeza ufanisi katika utendaji kazi ili kupunguza mzigo huo wa madeni.

Mheshimiwa Spika, Wakala wa Ufundi na Umeme Tanzania (TEMESA) kwa upande wa wazabuni na watumishi, madeni yameongezeka kutoka kiasi cha **Shilingi Bilioni 26.36** mwaka 2018/19 hadi kufikia **Shilingi Bilioni 33.41** mwaka 2019/20 sawa na ongezeko la **Asilimia 26.74**. Kamati inashauri Wakala iandae mipango madhubuti ya ukusanyaji wa mapato pamoja na kulipa madeni wa wazabuni na watumishi.

Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa, Mamlaka ya Maji safi na Usafi wa Mazingira Vijijini (RUWASA) kwa mwaka 2019/20 ilikuwa na madeni ya **Shilingi Bilioni 201.252** yote yakiwa ni madeni ya muda mfupi. Madeni haya yanajumuisha madeni ya watoa huduma (Payables and Accruals) yenye thamani ya **Shilingi Bilioni 37.349** ikiwa ni sawa na asilimia 19 ya madeni yote na Mapato yaliyoahirishwa (Deferred Income) yenye thamani ya **Shilingi Bilioni 163.903** ikiwa ni sawa na asilimia 81 ya madeni yote.

Taarifa zilizokaguliwa za Shirika la kuhudumia Viwanda Vidogo (SIDO) zimebainisha kuwa madeni ya Shirika yameongezeka kwa asilimia 77 kutoka **Bilioni 4.74** kwa mwaka wa fedha 2018/2019 hadi kufikia **Bilioni 8.41** mwaka 2019/2020 na madeni haya yalitokana na kuongezeka kwa madeni ya wazabuni wa ndani wa Shirika. Kamati inalishauri Shirika kuandaa mkakati wa ulipaji wa madeni yake, vile vile Kamati inalishauri Shirika kuongeza wigo wa vyanzo vya mapato ya shirika ili kuliwezesha ya kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi ikiwa ni pamoja na kulipa madeni yake kwa wakati.

Vile vile, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa Madeni ya Mamlaka ya EPZ yameongezeka kwa **asilimia 14** kutoka shilingi **bilioni 73** ya mwaka 2018/2019 hadi kufikia **bilioni 83** kwa mwaka 2019/2020. Madeni haya yalichangiwa na kuongezeka kwa madai ya malipo ya fidia pamoja na kodi ya Ardhi. Kamati inalishauri Shirika kuandaa mkakati madhubuti wa ulipaji wa madeni hayo, sambamba na hilo kamati inaishauri Serikali kufanya tathmini ya Sheria na kuona haja kufanya marekebisho yatakayotoa msamaha kwa maeneo ya EPZA ambayo bado uwekezaji haujafanyika yasilipiwe kodi ya Ardhi mpaka pale uwekezaji utakapofanyika.

2.2.7 Taasisi kutokuwa na Mtazamo wa Kibiashara

Mheshimiwa Spika, Taasisi na Mashirika ya Umma zinazofanya biashara zinatakiwa kutekeleza majukumu yake kikamilifu kutokana na dhumuni la uanzishwaji wake ili ziweze kuwa shindani katika soko na kuzalisha mapato ya kutosha. Kamati imekutana na baadhi ya Taasisi za Umma zinazofanya biashara na kubaini changamoto ya Taasisi hizo ni kutokuwa na mtazamo wa kibiashara hali inasababisha kushindwa kutumia fursa za biashara walizonazo na baadhi yake kuendelea kutegemea ruzuku ya Serikali.

Shirika la Mawasiliano Tanzania (TTCL) ni Taasisi inayofanya biashara na ipo katika soko lenye ushindani mkubwa. Kamati imeona kuna kila sababu ya Shirika kuwa na mtazamo wa kibiashara pamoja na kuongeza ubunifu wa utoaji wa huduma ili kuvutia wateja wengi zaidi. TTCL inatakiwa kuboresha huduma zake na kuweka mikakati ya kibiashara itakayoliwezesha kukabiliana na ushindani uliopo katika sekta ya mawasiliano.

Vile vile, Kampuni ya Huduma za Meli (Marine Services) ni Kampuni ambayo kimsingi inatakiwa kujiendesha kibiashara ili iweze kuzalisha mapato ya kutosha na kuongeza mtaji wa kampuni. Hata hivyo Kampuni imeshindwa kuwa na mbinu mbalimbali za kibiashara ili kuvutia wateja wakubwa na kukuza biashara yake licha ya kuwa na fursa kubwa ya kibiashara. Kamati inashauri Kampuni kuangalia fursa zote za biashara zilizopo ziwani ili kuimarisha mapato na kukusanya fedha kwa ajili ya utekelezaji wa miradi yake.

2.2.8 Uwiano Usioridhisha wa Mali kwa Madeni ya Muda Mfupi

Mheshimiwa Spika, Kamati imekuwa ikifanya uchambuzi wa kina katika masuala ya kifedha ili kuhakikisha kunakuwa na uwiano mzuri wa Mali kwa Madeni. Uwiano huu unalenga kupima uwezo wa Taasisi na Mashirika ya Umma kulipa madeni yake ya muda mfupi yanapohitajika kulipwa kwa kutumia mali za muda mfupi (current ratio). Taasisi za Umma zinatakiwa ziwe na ukwasi ili ziweze kulipa madeni yake na kugharamia shughuli zake za kila siku. Kwa tafsiri nyepesi Taasisi na Mashirika ya Umma yanatakiwa kuwa na mali za muda mfupi mara mbili zaidi ya kiwango cha madeni yake (2:1). Hata hivyo, kumekuwa na changamoto kwa baadhi ya Taasisi kama GPSA, TPA, TEMESA, RUWASA, LATRA, TPDC na PSSF kuwa na uwiano wa mali kwa madeni ya muda mfupi usioridhisha.

Kamati imechambua kwa kina taarifa za Wakala wa manunuzi Serikalini (GPSA) na kubaini uwezo mdogo wa wakala kulipa madeni yake yote pindi itakapohitajika kufanya hivyo kwa kuwa hali ilivyo sasa uwiano huu umepungua kutoka 1.19:1 mwaka 2018/2019 hadi 1.15:1 mwaka 2019/2020. Aidha, uwiano huu upo chini ya kiwango elekezi cha 2:1. Kamati inashauri Taasisi kuongeza ukwasi wake ili Taasisi iwe katika nafasi nzuri ya kulipa madeni yake ya muda mfupi na kuongeza imani kwa watoa huduma wake.

Uchambuzi uliofanywa na Kamati katika taarifa za Mamlaka ya Bandari Tanzania (TPA) umebainisha kuwa uwiano huu umepungua kutoka 1.27:1 mwaka 2017/18 hadi 1.15:1 mwaka 2019/20. Hali ilivyo sasa, iwapo TPA italipa madeni yake yote ya muda mfupi haitakuwa na uwezo wa kugharamia shughuli zake za uendeshaji za kila siku.

Aidha, taarifa za fedha za Wakala wa Ufundi na Umeme Tanzania (TEMESA) zilizowasilishwa mbele ya Kamati zimeonesha uwepo wa changamoto ya Wakala kuwa na uwezo mdogo wa kulipa madeni yake ambapo, katika mwaka 2019/20 uwiano huu ulidhoofu na kufikia 1.57:1 ikilinganishwa na uwiano wa 1.67:1 mwaka 2018/19 wakati kiwango elekezi ni 2:1. Katika eneo hili, imedhihirika kuwa, TEMESA ina uwezo mdogo wa kulipa madeni yake na kuendelea kujiendesha. Kamati inashauri TEMESA kuwa na mali za muda mfupi mara mbili zaidi ya kiwango cha madeni yake.

Katika mwaka wa Fedha 2019/2020, Mamlaka ya Maji safi na usafi wa Mazingira Vijijini (RUWASA) ilikuwa na uwiano wa Mali za muda mfupi kwa madeni ya muda mfupi (Current Ratio) wa 1.47:1. Uwiano huo sio mzuri kwani upo chini ya kiwango cha chini kinachotakiwa cha 2:1, Mamlaka inapaswa kuangalia namna ya kuboresha uwiano huo ili ifikie au izidi kiwango kilichowekwa.

Vile vile, uchambuzi wa taarifa za kifedha wa Mamlaka ya Udhibiti usafiri Ardhini (LATRA) katika mwaka wa Fedha 2019/2020 umebainisha kuwa, Mamlaka ilikuwa na uwiano wa Mali za muda mfupi kwa madeni ya muda mfupi (Current Ratio) wa 1.7:1. Hivyo Mamlaka inapaswa kuangalia namna ya kuboresha uwiano huu ili kuiwezesha kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi sambamba na ulipaji wa madeni ya haraka.

Uchambuzi uliofanywa na Kamati kwa taarifa za Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania (TPDC) unaonesha kuwa, shirika halina uwezo wa kulipa madeni ya haraka na hivyo kuhatarisha uendeleu wa shirika kutokana na kuwa na uwiano wa 0.8:1. Uwiano uliopo si kiashiria kizuri kwa utendaji wa Shirika kwa kuwa uwezo mdogo wa ulipaji wa madeni unahatarisha uwezo wa Shirika kutekeleza majukumu yake na kukosa fedha kwa ajili ya uendeshaji (working capital)kutokana na kutokuwa na ukwasi (Liquidity) wa kutosha.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati ulibaini kuwa uwiano wa mali za muda mfupi kwa madeni ya muda mfupi wa Mfuko wa Hifadhi ya Jamiiu wa Watumishi (PSSSF) si wakuridhisha ambapo taarifa za mfuko zilizokaguliwa zimebainisha kuwa kwa mwaka 2019/2020 ulikuwa na uwiano wa 1.3, uwiano huu upo chini ya kiwango elekezi cha 2:1. Hii ina maana kuwa, kwa kutumia mali zake za muda mfupi, Mfuko una uwezo mdogo wa kulipa madeni yake na kuendelea kujiendesha kikamilifu. Kamati inaishauri Mfuko kuweka mkakati madhubuti wa ukusanyaji wa madeni yake ili kujiweka katika nafasi ya kutekeleza majukumu yake ikiwa ni pamoja na kulipa madeni na kuwahudumia mwanachama pindi inapohitajika.

2.2.9 Miradi Kutokamilika kwa Wakati

Mheshimiwa Spika, kazi ya ufuatiliaji wa miradi ya uwekezaji inayofanywa na Kamati imebainisha kuwa, baadhi ya miradi ya uwekezaji inashindwa kutekelezeka kwa wakati kutokana na michakato mingi na muda mrefu unaochukuliwa na Serikali katika kufanya maamuzi pamoja na Serikali kutopeleka fedha za utekezaji wa miradi hiyo kwa wakati.

Mheshimiwa Spika, pamoja na NDC kupewa majukumu mazito ya kutekeleza miradi mikubwa ya kimkakati, Serikali haijatalia mkazo katika uwekezaji huo wenye maslahi mapana ya Taifa kwa kuacha kupeleka fedha za kutekeleza miradi hiyo licha ya fedha hizo kuidhinishwa na Bunge. Katika Mwaka wa fedha 2019/2020 Bunge liliidhinisha jumla ya **Shilingi Bilioni 31.2** kwa ajili ya kutekeleza miradi ya maendeleo. Hadi kufikia Mwezi Juni, 2020, Serikali haijapeleka kiasi chochote cha fedha katika Shirika hilo kwa ajili ya utekezaji wa miradi ya kimkakati licha ya kuwa fedha hizo ziliidhinishwa na Bunge. Kiasi kilichotumiwa na NDC katika kutekeleza baadhi ya miradi ya maendeleo kilitokana na mapato ya ndani ya Shirika ambayo ilikuwa ni **Shilingi Bilioni 8.4**.

Vile vile, imebainika kuwa, baadhi ya miradi ya uwekezaji inayotekelezwa na NDC inashindwa kutekelezeka kwa wakati kutokana na michakato mingi na muda mrefu unaochukuliwa na Serikali katika kufanya maamuzi. Mfano tatizo hili lipo katika mradi wa kimkakati wa Mchuchuma na Liganga ambapo umesimama kwa muda mrefu kutokana na timu ya Majadiliano ya Serikali (GNT) kuchelewa kukamilisha kazi yake.

Aidha, tatizo limeonekana katika mradi wa Kiwanda cha kuunganisha Matrikta ya URSUS kinachosimamiwa na NDC, mkataba wa mradi huu ulihusisha kuingiza **matrikta 2400**, kujenga kiwanda cha kuunganisha matrikta, kujenga vituo 8

vya kuhudumia matrekta. Utekelezaji wa mradi huu unasuasua ambapo Mbia katika mradi huu Kamapuni ya URSUS S.A ya Poland ameshindwa kukamilisha utekelezaji wa Mkataba wa mradi huu. Mradi ulipaswa kuwa umekamilika kufikia Juni, 2018 lakini ni **matrekta 822** tu yaliyopokelewa na hakuna kituo kilichojengwa mpaka sasa. NDC imeripoti kuwa majadiliano yanaendelea katika ya Serikali ya Tanzania na Poland kwa lengo la kuangalia njia sahihi ya kukwamua mradi huu.

Mheshimiwa Spika, NDC ni Shirika la kimkakati lililopewa jukumu kubwa la kuendeleza na kutekeleza miradi ya kiuchumi kwa kushirikiana na sekta binafsi. Jitihada za makusudi zinapaswa kufanyika ili kuliokoa Shirika hilo, ili tuendeleo kupata faida ya Ajira kwa Watanzania, ukuaji wa sekta ya Viwanda na mchango wa Shirika katika Mfuko mkuu wa Serikali. Aidha, majadiliano yanaendelea kati ya Serikali ya Poland na Tanzania juu ya mradi wa matrekta yawekewe muda maalumu wa kukamilika ili utekelezaji wa mradi huu uendeleo.

Changamoto ya miradi kutokamilika kwa wakati imetokea pia katika Mamlaka ya Bandari Tanzania (TPA) ambapo, hadi taarifa zake zinawasilishwa mbele ya Kamati mwezi Oktoba 2021, Kamati imebaini kuwa kazi za maboresho ya Bandari ya DSM zinazoendelea hasa katika Gati namba 6 na 7 zinasababisha gati hizo kutotumika hivyo kupunguza nafasi ya kugesha meli nyingi kwa wakati mmoja. Mbali na hivyo meli za ujenzi nazo zinatumiya sehemu ya gati za Bandari ya DSM. Kamati inashauri TPA iongeze kasi ya ukamilishaji wa miradi yake ili iweze kuboresha huduma na kuongeza watumiaji wa bandari hiyo kutoka nje ya Nchi hivyo kuongeza mapato, mnyororo wa thamani na ajira.

Mheshimiwa Spika, Mfuko wa Taifa wa Hifadhi ya Jamii (NSSF) unatekeleza miradi mbalimbali kama sehemu ya jukumu lake la kuwekeza fedha za wanachama. Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa miradi mingi inayotekelezwa

na Mfuko iko nje ya muda uliopangwa wa kukamilika kwake, kuchelewa huku kunasababisha gharama za miradi kuongezeka na muda wa miradi hiyo kuanza kuzalisha faida unaongezeka. Fedha zilizotumika kuwekeza katika miradi hizo ni za wanachama na zinapaswa kuwepo pindi zitakapohitajika kwa ajili ya kutekeleza jukumu lake kuu la kulipa mafao ya wanachama. Kamati inalishauri Shirika kuweka mkakati madhubuti wa kukamilisha miradi yake kwa muda uliopangwa ili kuliwezesha Shirika kutimiza malengo ya uanzishwaji wa miradi hiyo. Aidha, Kamati inalishauri Shirika kufanya tathmini na kupitia upya maeneo ya uwekezaji ili kuhakikisha linawekeza katika maeneo yenye tija na yatakayolipatia Shirika faida na kuongeza ajira mfano katika viwanda.

2.2.10 Uhaba wa Watumishi na Vitendea Kazi

Mheshimiwa Spika, matokeo chanya ya uwekezaji wowote wenye tija unategemea pia uwekezaji katika rasilimali fedha na rasilimali watu. Uwepo wa watu wenye weledi wa kutosha katika kutekeleza majukumu ya Taasisi ni muhimu ukazingatiwa kwa taasisi zote za Umma. Vile vile, uwepo wa vitendea kazi muhimu katika Taasisi ni moja wapo ya njia za kuifanya Taasisi iweze kufikia malengo ya uanzishwaji wake. Kamati imepitia taarifa mbalimbali za utendaji na uwekezaji wa Taasisi na Mashirika ya Umma na kubaini uhaba wa watumishi na vitendea kazi kwa baadhi ya Taasisi kama GPSA, TPA na RUWASA.

Wakati wa majadiliano baina ya Kamati na uongozi wa Wakala wa Manunuzi Serikalini (GPSA), Wakala umebainisha upungufu wa watumishi hali inayopunguza ufanisi na weledi katika utekelezaji wa majukumu kwa ufanisi unaotakiwa. Katika mwaka 2020/2021 mahitaji ya watumishi ni **390** watumishi waliopo ni **246** tu hivyo kuwepo kwa upungufu wa watumishi **144**. Kamati inaishauri Taasisi kufuata taratibu zote za kiutumishi ili kukamilisha ikama ya watumishi kwa ajili ya utendaji wenye tija wa Taasisi.

Aidha, Taarifa iliyowasilishwa na Uongozi wa Mamlaka ya Bandari Tanzania (TPA) imebainisha kuwepo kwa uhaba wa wafanyakazi wenye weledi wa masuala ya huduma za kibandari katika Bandari ya Dar es Salaam hasa katika kitengo cha utekelezaji. Hali hii inapelekea mitambo na vifaa vingi kuendeshwa na wafanyakazi wa muda ambao weledi na ujuzi wao ni wa viwango vya chini. Ikama ya watumishi inayotakiwa katika Mamlaka ya Bandari Tanzania ni Watumishi **3196** lakini kwa sasa kuna jumla ya Watumishi **2512** ambao ni pungufu ya Watumishi **1404**

Vile vile, Bandari ya Dar es Salaam inakabiliwa na uchakavu wa vifaa vya kuhudumia shehena kutoka melini na katika yadi. Uhaba huu unasabisha shehena kutolewa Bandarini kwa kasi ndogo na hivyo kusabisha ucheleweshaji wa meli kuingia Bandarini kutokana na ufinyu wa nafasi ya kuhudumia shehena nyingine. Kutokana na kukosekana kwa vifaa vya kisasa katika Bandari ya Dar es Salaam kunaifanya Bandari kuwa na uwezo wa kufanya kazi chini ya Asilimia 50 ya uwezo wake unaotakiwa kwani kwasasa TPA inafanya kazi kwa Asilimia 29 tu ya uwezo wake wote.

Kamati pia imebaini upungufu katika Mamlaka ya Maji safi na Usafi wa Mazingira Vijijini (RUWASA) ambapo, mahitaji wa watumishi ni **2,754** ikilinaganisha na watumishi **1,663** waliopo kwa sasa, hivyo kuwa na upungufu wa watumishi **1,16**. Aidha, Mamlaka inakabiliwa pia na changamoto ya uchache wa vitendea kazi kama vile magari na pikipiki.

2.2.11 Serikali kukiuka Matakwa ya Kimkataba

Mheshimiwa Spika, dhamira ya Kamati ni kuhakikisha kila senti iliyowekezwa na Serikali inaleta tija iliyokusudiwa. Kwa mantiki hiyo, Kamati imekuwa ikifanya

uchambuzi wa kina katika uwekezaji wa mitaji ya umma ili kubaini iwapo uwekezaji huo una tija na umefuata taratibu na miongozo mujarabu ya biashara.

Katika kutekeleza majukumu yake ya kikanuni, Kamati imebaini mkwamo mkubwa katika uwekezaji unaosababishwa Serikali kushindwa kutekeleza matakwa ya kimkataba kati yake na Shirika la Taifa la Maendeleo (NDC) ambalo linaendesha Kiwanda cha Viuwadudu cha Tanzania Biotech Products limited (TBPL) kilichopo kibaha. Kiwanda hiki ni muhimu sana kwa mustakabali ya maisha ya watu na uchumi wa Taifa. Ili tija ya uwekezaji katika kiwanda hiki iweze kuwa kubwa, NDC iliingia Mkataba wa miaka mitano wa Mauzo ya Viuadudu (Biolarvicides Offtake Agreement) kwa Wizara ya Afya, Mkataba huu uliosainiwa tarehe 11 Machi, 2015 ili kuwa na uhakika wa soko la ndani. Hata hivyo, mkataba huo haukuweza kutekelezwa kutokana na Serikali kutoweka kipaumbele na kutotenga bajeti kwenye Halmashauri zake kwa ajili ya ununuzi wa bidhaa hiyo.

Mheshimiwa Spika, Serikali kushindwa kutekeleza makubaliano yake ya kimkataba kunasababisha kupungua kwa mapato ya Shirika fedha ambazo zingengeza uwezo wa NDC kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali. Licha ya Mheshimiwa Rais wa awamu ya Tano Hayati John Magufuli kutoa tamko la kuzitaka Halmashauri zote nchini kutenga fedha za kununua viuadudu pindi alipotembelea kiwandani hapo tarehe 22.06.2017, Halimshauri hizi zilichukua dawa hizo mara moja tu na ulipaji wao ulikuwa wakusuasua mpaka hivi sasa kuna baadhi hazijakamilisha malipo hayo na hakuna muendelezo wa kuchukua dawa hizo.

Mheshimiwa Spika, kutokana na hali inayoendelea katika kiwanda cha Viuwadudu, Kamati inahoji juu ya nia ya Serikali kuwekeza katika kiwanda hiki, Kamati inaishauri Serikali kutafakari upya nia yake katika kiwanda hiki pamoja na kuja na mkakati madhubuti wa kukiendeleza.

2.2.12 Uwiano Usioridhisha wa Gharama za Uendeshaji kwa Mapato

Mheshimiwa Spika, ili kuhakikisha kunakuwa na matumizi sahihi ya fedha za Umma. Kamati imekuwa ikichambua na kupima kiasi cha mapato kinachotumika kugharamia matumizi ya Taasisi ili ziweze kuwa na bakaa na kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali. Kamati imebaini uwepo wa uwiano usioridhisha wa gharama kwa mapato kwa baadhi ya Taasisi za Umma kama TTCL, TPDC, NHC, TFS na SIDO.

Katika kipindi cha miaka miwili Uwiano wa Gharama za uendeshaji kwa Mapato ya Shirika la Mawasiliano Tanzania (TTCL) umezidi kuzorota na kufikia hadi **Asilimia 102** mwaka 2019/2020 ikilinganishwa na **Asilimia 95** mwaka 2018/2019. Kuzorota kwa Uwiano huu kumetokana na matumizi kuongezeka kwa **Asilimia 15** ikilinganishwa na kasi ya kuongezeka kwa mapato kwa **Asilimia 11**. Kamati inashauri Shirika kuimarisha uwiano huu na kutozidi ukomo wa Asilimia 50 uliowekwa na Msajili wa Hazina ili Shirika liwe na fedha za kutosha kwa ajili ya uendeshaji wa shughuli zake.

Vile vile, kwa upande wa Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania (TPDC), uwiano wa gharama kwa mapato katika kipindi cha miaka miwili iliyopita kimekuwa juu kwa miaka yote ikilinganisha na ukomo wa kigezo hicho uliowekwa na Ofisi ya Msajili wa Hazina wa asilimia 50. Takwimu zinaonesha katika vipindi husika kiwango cha gharama kwa Shirika kilikuwa kati ya **Asilimia 96.4** (2019/20) na **Asilimia 96.3** (2018/19). Kiasi hiki ni kikubwa sana na hivyo, Shirika linashauriwa kupunguza matumizi yake ili kuendana na ukomo wa kiwango kilichowekwa.

Uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa, katika mwaka wa Fedha 2019/20, Shirika la Nyumba la Taifa (NHC) lilikuwa na uwiano wa gharama za uendeshaji kwa Mapato wa **Asilimia 74**. Uwiano huo sio mzuri kwani upo juu ya kiwango cha asilimia 50 kilichowekwa na inaashiria kwamba matumizi ya Shirika ukilinganisha na Mapato yapo juu ya uwiano uliowekwa. Kamati inashauri Shirika kufanya jitihada za kupunguza matumizi ya uendeshaji hususani matumizi ya utawala na matumizi mengine yasiyo ya lazima ili kupunguza uwiano huu na kuufanya uwe ndani ya kiwango kilichowekwa.

Vile vile, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa uwiano wa gharama za Wakala wa Misitu (TFS) kwa mapato yake upo juu ya kiwango kilichowekwa na Msajili wa Hazina ambapo umeendela kukua kwa kipindi cha miaka mitatu kuanzia 2017/18 hadi 2019/20. Sababu iliyoripotiwa kuongeza uwiano huu ni kuongezeka kwa vibarua katika mashamba ya miti, Kamati inaishauri Shirika kuwa ongezeko hili liendane na ongezeko la maeneo mapya yaliyopandwa miti.

Taarifa zilizokaguliwa za SIDO zinaonyesha kuwa gharama za uendeshaji kwa mapato zimeongezeka ambapo katika mwaka wa feza 2018/19 zilikuwa asilimia 90 na ziliongezeka hadi kufikia asilimia 117 mwaka wa fedha 2019/20 kiwango hiki hakiridhishi na kipo nje ya ukomo wa kisheria uliowekwa wa asilimia 60. Uwiano huu unaonyesha kuwa matumizi ya Shirika yapo juu ya mapato, Kamati inalishauri Shirika kuchukua jitihada za makusudi za kurekebisha uwiano huu ili uwe ndani ya kiwango kinachotakiwa.

2.2.13 Uwiano usioridhisha wa Faida kwa Mali

Mheshimiwa Spika, Kamati imekuwa ikiangalia uwiano wa faida kwa mali ili kupima kiasi cha faida kinachopatikana kutokana na mali zilizowekezwa kwenye Taasisi na Mashirika ya Umma. Ili kuongeza tija ya uwekezaji unaofanywa na

Taasisi na Mashirika ya Umma, Ofisi ya Msajili wa Hazina imeweka kiwango elekezi kisichopungua cha Asilimia 15. Hata hivyo, uchambuzi wa Kamati umebaini kuwa, bado kuna baadhi ya Taasisi ambazo hazijafikia kiwango hiko elekezi.

Uwiano wa faida kwa mali za Shirika la Nyumba la Taifa (NHC) umeendelea kuimarika mwaka hadi mwaka. Uwiano huu unalenga kupima kiwango cha faida kinachozalishwa na mali za Shirika. Uwiano huu umepanda kutoka asilimia hasi 7 (negative 7%) mwaka 2017/18 hadi kufikia asilimia hasi 1 (negative 1%) kwa Mwaka 2018/19 kutokana na kupungua kwa hasara ya Shirika. Aidha, uwiano huu umepanda hadi kufikia asilimia 9 kwa mwaka 2019/20, pamoja na kuwa na ukuaji wa Uwiano huu Kamati inashauri Shirika kuendelea na juhudi za kutengeneza faida ili uwiano huu uweze kufikia kiwango kilichowekwa cha **Asilimia 15** kwa mwaka. Hii itaongeza tija katika uwekezaji uliofanywa ndani ya Shirika.

Kamati pia imechambua Uwiano wa faida kwa mali wa Benki ya Maendeleo ya Kilimo Tanzania (TADB) ambapo, Katika kipindi cha mwaka 2020, Benki imekuwa na uwiano wa **Asilimia 2.33** ambao uko chini ya kiwango elekezi cha **Asilimia 15** kilichowekwa na Msajili wa Hazina. Hivyo, Kamati inashauri TADB iongeze juhudi katika kuongeza mapato na kudhibiti matumizi yasiyo ya lazima ili kuwa na faida ya kutosha na kupandisha kiwango cha uwiano huu kufikia kiwango elekezi kilichowekwa na Msajili wa Hazina.

Vile vile, Kamati iliangalia uwiano wa faida kwa mali za Shirika la kuhudumia Viwanda Vidogo (SIDO) na kubaini kuwa hauridhishi na umekuwa ukipungua mwaka hadi mwaka ambapo umepungua kutoa asilimia hasi 1 2018/19 hadi kufikia asilimia hasi 3 2019/2020 kutokana na shirika kupata Hasara. Kamati inalishauri shirika kuchukua hatua za makusudi za kuliwezesha Shirika kupata

faida na kufanikisha matumizi mazuri ya mali za shirika ambazo Serikali iliwekeza ili litoe faida na kujiendesha ipasavyo.

2.2.14 Uwezo wa ukusanyaji wa mapato

Mheshimiwa Spika, uwezo kukusanya mapati ya shirika ni moja ya kigezo cha kupima ufanisi wa wa Shirika, Kamati ilipima ufanisi wa Wakala wa kuhudumia Misititu (TFS) wa kukusanya mapato ya ndani na kubaini kuwa ulishuka kwa asilimia 19 ambapo kwa mwaka 2018/2019 ulikuwa kwa asilimia 103 na mwaka 2019/2020 ulikuwa asilimia 84. Uwiano huu uko ndani ya kiwango kilichowekwa na Msajili wa hazina lakini sio kiashiria kizuri, TFS inahitaji fedha kwa ajili ya kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi unaotarajiwa lakini juhudi za kukusanya mapato zinapungua. Kamati inaishauri Wakala kuandaa mpango madhubuti wa ukusanyaji wa mapato yake ya ndani na msisitizo upo katika matumizi ya njia za kielektoniki ili kudhibiti mianya ya upotevu wa mapato. Aidha, Kamati inaishauri TFS kuongeza vyanzo vya mapato yake ya ndani kwa kuangalia fursa mpya za uwekezaji ili kuongeza mapato yake na kuongeza mchango wake katika mfuko Mkuu wa Serikali.

2.2.15 Changamoto za Bodi za Wakurugenzi

Mheshimiwa Spika, Bodi ya Wakurugenzi ndicho chombo kikuu cha maamuzi katika Taasisi na Mashirika ya Umma, lakini kuna ucheleweshaji wa kupata Bodi ambapo baadhi ya taasisi zimekuwa zikiakaa kwa zaidi ya mwaka bila kupata bodi mpya jambo linalopelekea taasisi hizo kutokuwa na utendaji wa kuridhisha kwa kuwa hakuna usimamizi kwa niaba ya Serikali na pia hakuna chombo cha maamuzi. Mfano Bodi ya TIC ambayo ilimaliza muda wake tangia Septemba 2020 bado haijaundwa.

Vile vile, baadhi ya Bodi zinachangamoto ya Muudo wa Bodi za Wakurugenzi, Mfano Bodi ya EPZA ambapo wajumbe wake ni watendaji wa Serikali ambao wapo katika nafasi kubwa Serikalini ambapo Kamati imehofika upatikanaji wao kwa ajili ya vikao vya Bodi. Kamati inaishauri Serikali kufanya uteuzi wa bodi pindi unapohitajika, aidha, muda wa Wajumbe wa Bodi upishane ili kuwa muendelezo (Succession plan)

2.3 Utekelezaji wa Maazimio ya Bunge

Mheshimiwa Spika, Kamati ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma iliwasilisha Taarifa yake ya shughuli zilizotekelezwa na Kamati kuanzia Februari, 2019 hadi Januari, 2020 mbele ya Bunge lako Tukufu. Taarifa hiyo ilijumuisha Maoni na Mapendekezo ya Kamati ambayo yalikuwa ni Maazimio ya Bunge na kutakiwa kufanyiwa kazi na Serikali ili kuongeza tija na ufanisi katika Taasisi na Mashirika ya Umma. Aidha, Kamati imekuwa ikifuatilia utekelezaji wa Maazimio **Tisa** yaliyotolewa kupitia kwa Msajili wa Hazina ambaye ndiye Msimamizi Mkuu wa Taasisi na Mashirika ya Umma kwa niaba ya Serikali.

Pamoja na ukweli kwamba, Serikali kwa kiasi kikubwa imechukua hatua katika kutekeleza maazimio ya Bunge, bado kuna baadhi ya maazimio ambayo hayajatekelezwa kikamilifu hali inayosababisha Utendaji na Uwekezaji wa baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma kutokuwa na ufanisi na tija. Katika maazimio Tisa yaliyotolewa kwa Serikali ni maazimio Matatu pekee ndiyo yaliyofanyiwa kazi kikamilifu na maazimio Sita yaliyotolewa na Bunge hayajatekelezwa kikamilifu na Serikali. Hoja ambazo utekelezaji wake haujakamilika kikamilifu ni kama ifuatavyo:-

- i) Bunge liliazimia kuwa Serikali kupitia Msajili wa Hazina ihakikishe kuwa Taasisi na Mashirika yote ya Umma yanazingatia matakwa ya Kifungu cha 46 cha Sheria ya Fedha Na. 16 ya Mwaka 2015 pamoja na miongozo yote inayotolewa na Msajili wa Hazina. Aidha, Sheria hii ipitiwe kwa kuweka kipengele kitakachoitaka Bodi na Menejimenti kuachia madaraka endapo watakwenda kinyume na matakwa ya Sheria. Pamoja na azimio hilo, bado kuna baadhi ya Taasisi ambazo yanakiuka matakwa ya Sheria hiyo.

- ii) Bunge liliazimia Serikali kuhakikisha changamoto zote zilizopo katika miradi yote zinaondolewa haraka iwezekanavyo na miradi yote iliyosimama inakamilishwa ili tija ya uwekezaji huo ipatikane na watakaosababisha hasara wawajibishwe.

- iii) Bunge liliazimia kuitaka Serikali kuandaa miongozo maalumu kwa Watendaji Wakuu wa Taasisi na Mashirika itakayoainisha madhara yatakayopatikana kutokana na kushindwa kubuni mikakati madhubuti ya ukusanyaji na ulipaji wa madeni na itakayowajibisha watendaji watakaokiuka miongozo hiyo. Hata hivyo, bado kuna Baadhi ya Taasisi ambazo hazina mikakati ya ulipaji na ukusanyaji wa madeni.

- iv) Azimio la Bunge la kuitaka Serikali kushughulikia masuala yote ya kisera kuhusu upelekaji wa miundombinu muhimu katika miradi ya nyumba inayotekelezwa na Taasisi za Umma kabla ya miradi kuanza ili kuleta unafuu wa bei za nyumba kwa mlaji wa mwisho na kupunguza mzigo wa gharama kwa Taasisi zinazohusika na miradi hiyo. Vile vile, kuwe na makubaliano na mipango ya pamoja juu ya

ujenzi wa miundombinu ya maji, umeme na barabara katika maeneo ya mradi kabla ya kuanza kwa mradi husika. Kamati inaitaka Serikali kushughulikia suala hili kikamilifu.

v) Agizo la Bunge la kuitaka Serikali kupitia Bodi za Wakurugenzi za Taasisi na Mashirika machache yenye changamoto ya Maafisa Masuuli wanaokaimu nafasi hizo kuhakikisha watumishi ambao wanakaimu na wana uwezo wa kutumikia nafasi hizo wakiwa na sifa stahiki na weledi katika utendaji kazi wao wanathibitishwa katika nafasi hizo ili waweze kuwa na mamlaka kamili.

vi) Bunge liliazimia kuitaka Serikali kupitia Msajili wa Hazina kuendelea kuzikutanisha Taasisi zilizobaki zinazodaiana na kuzisimamia ili kuhakikisha madeni yote yanalipwa na kila Taasisi inapata inachostahili ili shughuli za msingi za Taasisi hizo ziweze kutekelezeka

SEHEMU YA TATU

3.0 MAONI NA MAPENDEKEZO

3.1 Maoni

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa kina ili kujirihisha iwapo dhamira ya Serikali kufanya uwekezaji katika Taasisi na Mashirika ya Umma na Kampuni ambazo Serikali ina hisa inatekelezwa kikamilifu na Taasisi hizo na Serikali inapata faida stahiki kutokana na uwekezaji huo. Kutokana na uchambuzi wa Uwekezaji wa Mitaji ya Umma, Kamati inapenda kutoa maoni ya jumla kama ifuatavyo:-

Utendaji wenye tija wa Taasisi na Mashirika ya Umma ni chachu ya maendeleo ya Taifa kwakuwa Serikali itanufaika na uwekezaji uliofanywa katika Taasisi za Umma kwa kuwapatia wananchi wake huduma bora za afya, elimu, maji na barabara kwa kutaja baadhi ikiwa ni pamoja na kukusanya mapato yasiyo ya kodi kwa ajili ya utekelezaji wa miradi mbalimbali ya maendeleo.

Kamati imeona jitihada mbalimbali zinazochukuliwa na Serikali kupitia kwa Msajili wa Hazina kwa kuhakikisha kunakuwa na usimamizi madhubuti wa mitaji ya umma iliyowekezwa na Serikali katika Taasisi mbalimbali. Mageuzi ya kiutendaji yaliyofanywa yameongeza tija na weledi katika Taasisi za Umma na kuiwezesha Serikali kukusanya mapato yasiyo ya kodi ambapo hadi kufikia tarehe 30 juni, 2021 jumla ya **Shilingi Bilioni 850.28** zilikusanywa.

Mheshimiwa Spika, matamanio ya Kamati ni kuona uwekezaji unaofanywa na Serikali katika Taasisi, Mashirika ya Umma na Makampuni ambayo Serikali ina hisa unafanyika kwa ufanisi na tija na Taifa linanufaika kutokana na uwekezaji huo. Kamati inaipongeza Ofisi ya Msajili wa Hazina kwa hatua mbalimbali

zinazochukuliwa katika kuzisimamia Bodi na Menejimenti za Taasisi za Umma. Hata hivyo, ipo haja ya kuendelea kuzichukulia hatua stahiki Taasisi zote zinazokiuka taratibu na Sheria zilizoanzisha Taasisi hizo ili hatimaye uendeshaji wa Bajeti ya Serikali kwa kiasi kikubwa utegemea mapato yasiyo ya kodi.

Kutokana na changamoto mbalimbali za kiuchumi zilizoikumba Dunia ikiwa ni pamoja na ugonjwa wa UVIKO 19, Mwenendo wa mapato yanayokusanywa katika Mfuko Mkuu wa Serikali umekuwa si wa kuridhisha sana kwa kuwa mapato hayo yamekuwa yakipungua. katika mwaka wa fedha 2020/21 mapato yanayotokana na gawio na michango ya Taasisi na Mashirika ya Umma na Kampuni ambazo Serikali ina hisa ni jumla ya **Shilingi Bilioni 850.28** ikilinganishwa na kiasi cha **Shilingi Bilioni 983.1** kilichokusanywa katika Mwaka wa fedha 2019/20. Hata hivyo, Kamati inaendelea kuisisitiza Serikali kutumia fursa zote za kibiashara na kubuni mikakati madhubuti itakayoziwezesha Taasisi na Mashirika ya Umma kuongeza tija katika utendaji wake sambamba na kuongezeka kwa mapato.

Kwa muktadha huo, Kamati inaendelea kushauri na kuisisitiza Serikali kuendelea kuimarisha usimamizi wa mitaji yake, kubainisha na kuondoa changamoto zote za kifedha na kiutendaji ili Bodi na Menejimenti za Taasisi zote za Umma ziweze kutekeleza majukumu yake ya msingi kwa ufanisi na weledi wa hali ya juu. Kwa kufanya hivyo, Serikali itapata fedha za kutekeleza miradi mbalimbali ya maendeleo kwa wakati sahihi na kwa manufaa ya Nchi yetu.

3.2 Mapendekezo

Mheshimiwa Spika, baada ya kutoa maoni ya jumla ya Kamati yaliyotokana na uchambuzi wa Mitaji ya Umma, naomba kutoa mapendekezo ya kamati kama ifuatavyo:-

3.2.1 Upungufu wa Mtaji katika Taasisi za Umma

KWA KUWA, Mashirika na Taasisi za Umma zinahitaji mtaji wa kutosha ili ziweze kutekeleza majukumu yake ya msingi ikiwa ni pamoja na kufanya uwekezaji wenye tija,

NA KWA KUWA, baadhi ya Mashirika na Taasisi zimeshindwa kutekeleza majukumu yake kikamilifu ikiwa ni pamoja na kushindwa kutekeleza miradi mbalimbali ya uwekezaji kutokana na changamoto ya kifedha inayotokana na kukosekana kwa mtaji,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kuwa, Serikali ihakikishe inaziwezesha Taasisi zote zenye changamoto ya mtaji ili ziweze kutekeleza majukumu yake kwa ufanisa na kuleta tija iliyokusudiwa wakati wa uanzishwaji wa Taasisi hizo. Aidha, Serikali kupitia Msajili wa Hazina izishauri vema Taasisi za Umma na kuzisimamia katika kutumia fursa mbalimbali zilizopo na kukuza mitaji ikiwa ni pamoja na kuwekeza kwenye viwanda na Soko la Hisa.

3.2.2 Kupungua kwa Mtaji wa Uendeshaji

KWA KUWA, kumekuwa na Taasisi na Mashirika ya Umma yenye mtaji hasi wa uendeshaji (Negative Net working capital) hasa kwa Mashirika yanayojiendesha kibiashara,

NA KWA KUWA, kutokuwa kwa mtaji wa uendeshaji (working capital) unaoridhisha kunazifanya Taasisi na Mashirika hayo kushindwa kutekeleza shughuli zake za msingi kwa wakati pamoja na kushindwa kulipa madeni yake bila ya kuathiri utendaji wake,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali kupitia Msajili wa Hazina kuhakikisha Bodi na Menejimenti za Taasisi za Umma zinasimamiwa kwa karibu na kuzitaka kuwa na utendaji wenye ufanisi na tija ili Taasisi hizo ziwe na mtaji chanya wa uendeshaji.

3.2.3 Taasisi za Umma Kutofanya kazi pamoja

KWA KUWA, kumekuwa na changamoto ya baadhi ya Taasisi za Umma kushindwa kusikilizana na kufanya kazi pamoja kwa maslahi mapana ya Nchi,

NA KWA KUWA, kukosekana kwa ushirikiano katika utekelezaji wa baadhi ya miradi kunakwamisha utendaji wa taasisi nyingine na kuongeza gharama za uendeshaji kama ilivyotokea kwa TANESCO kushindwa kupeleka Umeme katika mgodi wa dhahabu wa Biharamulo unaosimamiwa na STAMIGOLD ambayo inamilikiwa na Shirika la Madini la Taifa (STAMICO),

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali kuhakikisha kila Taasisi inatekeleza wajibu wake kwa wakati na kwa ufanisi ili kurahisisha utekelezaji wa miradi au majukumu ya Taasisi nyingine. Vile vile, Serikali ihakikishe TANESCO inaharakisha upelekaji wa umeme katika mgodi wa dhahabu wa Biharamulo pamoja na miradi mingine ya kimakakati ili kurahisisha utekelezaji wa miradi inayosimamiwa na Taasisi hizo.

3.2.4 Kuongezeka kwa Gharama za Uendeshaji

KWA KUWA, imekuwa ni desturi kwa baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma kukiuka matakwa ya Sheria ya Fedha Na 16 ya 2015 ya kutozidi ukomo wa gharama za uendeshaji wa Asilimia 60,

NA KWA KUWA, ukikukwaji wa matakwa ya Sheria hiyo kumesababisha Taasisi hizo kushindwa kuzalisha faida na kuongeza mchango katika Mfuko Mkuu wa Serikali,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kuwa, Serikali kupitia kwa Msajili wa Hazina ihakikishe inazisimamia kwa karibu zaidi kwa kufuata sheria na taratibu zilizopo na kuchukua hatua stahiki Taasisi zote zinazozidisha matumizi yasiyoendana na uwekezaji.

3.2.5 Kushindwa kukusanya Madeni (Receivables)

KWA KUWA, imekuwa ni changamoto kubwa kwa Taasisi na Mashirika ya Umma kutokuwa na mikakati madhubuti ya ukusanyaji wa madeni pamoja na kuwa na uwezo mdogo wa kukusanya madeni yake baada ya kutoa huduma au kufanya biashara na Taasisi nyingine,

NA KWA KUWA, tatizo hili si kiashiria kizuri katika utendaji wa Taasisi hizo kwa kuwa kinapunguza mapato ya Taasisi pamoja na kupunguza uwezo wake wa kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali kupitia kwa Msajili wa Hazina ihakikishe Taasisi zote za Umma zinakuwa na mikakati madhubuti wa

ukusanyaji wa madeni yake ili kuongeza mapato yake na kuongeza mchango katika Mfuko Mkuu wa Serikali.

3.2.6 Kuongezeka kwa Madeni (Payables)

KWA KUWA, imekuwa ni desturi kwa Baadhi ya Taasisi za Umma kutolipa madeni yake kwa wakati (payables) baada ya kupokea huduma kutoka kwa wazabuni mbalimbali na kusababisha ukuaji wa madeni hayo,

NA KWA KUWA, hali hii inatishia ukuaji wa mtaji wa Taasisi kwa kuwa Taasisi hizo zinaweza zikatengeneza hasara kutokana na fedha nyingi kutumika katika ulipaji wa madeni yakiwa pamoja na riba,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali kupitia Msajili wa Hazina

- a) Kuzikutanisha Taasisi zote za Serikali zinazodaiana ili kumaliza madeni yao na kuhakikisha madeni yote kutoka sekta binafsi yanalipwa.
- b) Kuandaa miongozo itakayozielekeza Taasisi zote za umma kulipia huduma inazopata kutoka katika taasisi nyingine kwa wakati
- c) Serikali ilipe madeni yake yote inayodaiwa na Taasisi zake za umma

3.2.7 Taasisi kutokuwa na Mtazamo wa Kibiashara

KWA KUWA, imekuwa ni changamoto kubwa kwa Taasisi za Umma zinazofanya biashara kushindwa kuwa shindani katika soko kutokana na kutokuwa na mtazamo wa kibiashara kwa kukosa mbinu za kisasa za kibiashara,

NA KWA KUWA, kukosekana kwa mtazamo wa kibiashara kwa kiasi kikubwa kunazifanya Taasisi hizo kushindwa kuzalisha mapato ya kutosha na kushindwa

kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali ikiwa ni pamoja na kuendelea kutegemea ruzuku kutoka Serikalini,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kuwa, Serikali kuhakikisha Taasisi zote zinazofanya biashara zinakuwa na mikakati ya kibiashara pamoja na kuzalisha mapato ya kutosha.

3.2.8 Uwiano Usioridhisha wa Mali kwa Madeni ya Muda Mfupi

KWA KUWA, baadhi ya Taasisi na Mashirika ya Umma yamekuwa na uwiano wa mali kwa madeni ya muda mfupi usioridhisha hali inayosababishwa na Taasisi hizo kutokuwa na ukwasi wa kutosha,

NA KWA KUWA, kutofanya vizuri kwa Taasisi katika ulipaji wa madeni kunadhohofisha ukutekelezaji wa majukumu ya kila siku ya taasisi hizo na kusababisa kutengeneza hasara,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kuwa, Serikali kupitia Msajili wa Hazina kuzisimamia kwa karibu Taasisi zake ili ziweze kukidhi matakwana na miongozo mbalimbali inayotolewa na Serikali kuhusu uwekezaji bora na kuhakikisha zinakuwa na ukwasi wa kutosha kwa ajili ya utekelezaji bora wa majukumu yake.

3.2.9 Miradi kutokamilika kwa Wakati

KWA KUWA, miradi mingi ya uwekezaji inashindwa kukamilika kwa wakati kutokana na wingi wa michakato, Serikali kuchukua muda mrefu katika kufanya maamuzi, umakini wa Serikali katika kupata wawekezaji sahihi pamoja na kutopeleka fedha za utekelezaji wa miradi hiyo kwa wakati,

NA KWA KUWA, kushindwa kutekelezeka kwa miradi hiyo kwa wakati kunaongeza gharama za uwekezaji hali inayoondoa tija ya uwekezaji huo pamoja na kuchelewa kupatikana kwa faida ya uwekezaji huo kama ilivyotokea katika miradi ya Liganga na Mchuchuma na mradi wa Matrekta ya URSUS inayotekelezwa na NDC,

KWA HIYO BASI, Bunge liaazimia kuwa, Serikali ihakikishe

- a) Wizara ya Fedha na Mipango inapeleka fedha za utekelezaji wa miradi yote kama zilivyoidhinishwa na Bunge kwa mujibu wa Sheria,
- b) Wizara ya Viwanda na Biashara ihakikishe inatoa kipaumbele kwa kutumia fedha hizo katika miradi ya kimkakati inayotekelezwa na Shirika la Taifa la Maendeleo (NDC) badala ya kuzielekeza katika maeneo mengine ya utendaji wa Wizara kwakuwa kukamilika kwa miradi hiyo mikubwa kutainua uchumi wa Taifa letu kwa kiasi kikubwa, na
- c) Serikali iharakishe mchakato wa kupitia mkataba wa Mradi wa Mchuchuma na Liganga ambao utekelezaji wake umekwama kwa muda mrefu kutokana na kuendelea kwa majadiliano katika Kamati ya majadiliano ya Serikali (GNT), suala hili litafutiwe ufumbuzi au kuamua kuachana na mbia aliepo na kutafuta muwekezaji mwingine,
- d) Kabla ya Serikali haijaingia mkataba na muwekezaji yoyote ijiridhishe na Uwezo, ufanisi na tija itakayopatikana kutokana mradi husika ili kuepuka changamoto kama tulizokabili nazo katika miradi mbalimbali mfano mradi wa Matrekta ya URSUS.

3.2.10 Uhaba wa Watumishi na Vitendea kazi

KWA KUWA, baadhi ya Taasisi za Umma zimekuwa na changamoto ya uhaba wa watumishi na vitendea kazi kwa muda mrefu sasa,

NA KWA KUWA, kutokamilika kwa ikama ya watumishi na kukosekana na vitendea kazi muhimu kunasababisha Taasisi hizo kushinda kutekeleza majukumu yake kikamilifu na kufanya kazi chini ya viwango,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kuwa, Serikali kupitia Msajili wa Hazina na Bodi za Wakurugenzi za Taasisi hizo kuhakikisha tatizo la upungufu wa watumishi na vifaa linafanyiwa kazi haraka iwezekanavyo ili kuimarisha utendaji wa Taasisi hizo.

3.2.11 Serikali Kukiuka Matakwa ya Kimkataba

KWA KUWA, Serikali imeshindwa kutekeleza makubaliano yake ya kimkataba iliyoingia na NDC kuhusu Mauzo ya Viuadudu kwa muda wa miaka mitano (Biolarvicides Offtake Agreement) na Wizara ya Afya, uliosainiwa tarehe 11 Machi, 2015 ili kuwa na uhakika wa soko la ndani.

NA KWA KUWA, kushindwa kutekeleza Mkataba huo kumesababisha kupungua kwa mapato ya Shirika fedha ambazo zingeongeza uwezo wa NDC kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali pamoja na kuzalisha viuadudu kwa kiasi kikubwa.

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba Serikali kuhakikisha

- a) Wizara ya Fedha na Mipango itenge fedha kwa ajili ya kuiwezesha Wizara ya Viwanda na Biashara kufanya *technical Study* ya matumizi sahihi ya Viuwadudu na kushughulikia kupatikana kwa ithibati (pre-qualification) ya Shirika la Afya Duniani (WHO) katika kiwanda cha Viuwadudu cha Tanzania Biotech Products limited (TBPL) kilichopo kibaha ili kuiwezesha Wizara ya Afya Maendeleo ya Jamii Jinsia,

Wazee na Watoto kutumia fedha zinazotolewa na wahisani katika ununuzi wa viuwadudu vinavyozalishwa katika kiwanda hicho,

- b) Wizara ya Fedha na Mipango kupitia Hazina itenge fedha mahususi katika kifungu maalumu (**ring fenced**) kitakachotumika kulipia ununuzi wa Viuwadudu vya kuteketeza mazalia ya Mbu vinavyozalishwa katika Kiwanda cha Tanzania Biotech Products ili kukiwezesha Kiwanda hiko kupata soko la ndani la uhakika ikiwa ni pamoja na kuweza kurejesha mkopo uliotumika na Serikali katika ujenzi na uwekezaji wa kiwanda hicho,
- c) Wizara ya Afya, kuhakikisha inatenga fedha (own source) kwa ajili ya ununuzi wa Viuwadudu vinavyozalishwa katika Kiwanda cha Tanzania Biotech Products ikiwa ni pamoja na kuhuisha Mkataba baina yake na Shirika la Taifa la Maendeleo kuhusu ununuzi wa Viuwadudu,
- d) Wizara ya Ofisi ya Rais Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa (OR – TAMISEMI) ihakikishe inaziagiza na kuzisimamia Halmashauri zake zote zenye uwezo kwa kutenga bajeti ya ununuzi wa Viuwadudu vinazolishwa katika Kiwanda cha Tanzania Biotech kulingana kiwango cha tatizo la Malaria katika Halmashauri zao, na
- e) Kitengo cha Biashara katika Shirika la Taifa la Maendeleo kifanye kazi ya kutafuta masoko kwa kushirikiana na TANTRADE ili dawa zinazozalishwa katika kiwanda cha Tanzania Biotech zifahamike na uuzika katika nchi mbalimbali.

3.2.12 Uwiano Usioridhisha wa Gharama za uendeshaji kwa Mapato

KWA KUWA, kumekuwepo na baadhi ya Taasisi na Mashirika ya umma yanayotumia kiasi kikubwa cha mapato kugharamia matumizi ya Taasisi,

NA KWA KUWA, kushindwa kudhibiti matumizi ya Taasisi hizo kulingana na mapato yanayokusanywa kumesababisha Taasisi hizo kutokuwa na bakaa na kushindwa kuchangia katika Mfuko Mkuu wa Serikali,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali kupitia Msajili wa Hazina izisimamie Taasisi zake na ihakikishe uwiano huu unaimarika na kutozidi ukomo wa Asilimia 50 uliowekwa na Msajili wa Hazina ili Taasisi ziwe na fedha za kutosha kwa ajili ya uendeshaji wa shughuli zake na kuongeza Mchango katika Mfuko Mkuu wa Serikali.

3.2.13 Uwiano Usioridhisha wa Faida kwa Mali

KWA KUWA, uwiano wa faida kwa mali wa baadhi ya Taasisi za Umma umekuwa si wa kuridhisha kutokana na mali zilizowekezwa kushindwa kuzalisha faida iliyotarajiwa,

NA KWA KUWA, kutokufanya vizuri kwa uwiano huo kunaashiria kukosekana kwa tija katika uwekezaji unaofanywa na Taasisi hizo,

KWA HIYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali kupitia Ofisi ya Msajili wa Hazina kuzitaka Taasisi zote kufikia kiwango elekezi cha uwiano wa faida kwa mali kisichopungua cha Asilimia 15 ili mali zilizowekezwa ziweze kuzalisha faida iliyotarajiwa.

3.2.14 Taasisi kutokuwa na Bodi za Wakurugenzi

KWA KUWA, imebainika uwepo wa baadhi za Taasisi na Mashirika ya Umma kutokuwa na Bodi za Wakurugenzi,

NA KWA KUWA, kukosekana kwa bodi za Wakurugenzi ambazo ndizo chombo kikuu cha maamuzi katika utendaji wa Taasisi kumechangia utendaji usioridhisha wa Taasisi hizo,

KWA HIVYO BASI, Bunge linaazimia kwamba, Serikali ikamilishe michakato ya upatikanaji wa Bodi kwa wakati mara baada ya Bodi zilizopo madarakani kumaliza muda wake. Aidha, Msajili wa Hazina afanye mapitio ya viashiria vya utendaji (KPI) na kuona kama vinatekelezeka kwa upande wa Bodi na Menejimenti ikiwa ni pamoja na kuwawajibisha pindi Mashirika yanapokuwa hayafanyi vizuri.

SEHEMU YA NNE

4.0 HITIMISHO

4.1 Shukrani

Mheshimiwa Spika, napenda kutumia fursa hii kukushukuru wewe binafsi, Naibu Spika na Wenyeviti wa Bunge kwa uongozi wenu makini ulioniwezesha kuwasilisha Taarifa hii hapa Bungeni. Utekelezaji wa majukumu ya Kamati umefanikiwa kwa kiasi kikubwa kutokana na maelekezo ya kiti chako ikiwa ni pamoja na ushauri na msaada kwa kipindi chote cha mwaka mzima.

Kwa namna ya pekee, napenda kumpongeza Mheshimiwa Rais wa jamhuri ya Muungano wa Tanzania Mhe. Samia Suluhu Hassan kwa kuhakikisha kunakuwa na usimamizi bora katika Taasisi na Mashirika ya Umma na kuweka msukumo wa hali ya juu katika uwekezaji wenye tija kwa Taifa.

Vile vile, napenda kumshukuru aliyekuwa Msajili wa Hazina Ndugu Athumani S. Mbuttuka kwa ushirikiano alioutoa kwa Kamati kwa kipindi chote alichohudumu kama Msajili wa Hazina. Aidha, napenda kumpongeza Ndugu Benedicto Mgonya kwa kuaminiwa na Mheshimiwa Raisi na kuteuliwa kuwa Msajili wa Hazina. Vile vile, Kamati inamshukuru kwa ushirikiano wake wa dhati alioutoa kwa Kamati kwa kushauri namna bora ya kuzifanya Taasisi na Mashirika ya Umma kuwa na ufanisi katika utendaji na uwekezaji wake na kuleta tija kwa Taifa ili kukamilisha dhima ya Serikali kufanya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma. Aidha, napenda kuwashukuru wafanyakazi wote wa Ofisi ya Msajili wa Hazina ambao wamekuwa wakishirikiana kwa karibu na Kamati katika kuhakikisha kunakuwa na usimamizi madhubuti wa Taasisi na Mashirika ya Umma wakiongozwa na Mkurugenzi Idara ya Uwekezaji Ofisi ya Msajili wa Hazina.

Mheshimiwa Spika, napenda kuwashukuru Wajumbe wote wa Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma kwa kutekeleza majukumu ya Kamati hii kwa moyo na uadilifu mkubwa. Aidha nawapongeza kwa kushiriki kikamilifu katika kuboresha mijadala, maoni na mapendekezo ya kamati na kunipa heshima ya kuiwasilisha Taarifa hii mbele ya Bunge lako Tukufu. Naomba kuwatambua Wajumbe hao kama ifuatavyo:-

1.	Mhe. Jerry William Silaa, Mb	–	Mwenyekiti
2.	Mhe. George Natany Malima, Mb	–	M/Mwenyekiti
3.	Mhe. Amina Daud Hassan, Mb	–	Mjumbe
4.	Mhe. Assa Nelson Mekanika, Mb	–	Mjumbe
5.	Mhe. Bahati Keneth Ndingo, Mb	–	Mjumbe
6.	Mhe. Charles Muguta Kajege, Mb	–	Mjumbe
7.	Mhe. Dkt. Christine Christopher Mnzava, Mb	–	Mjumbe
8.	Mhe. Dorothy George Kilave, Mb	–	Mjumbe
9.	Mhe. Ester Amos Bulaya, Mb	–	Mjumbe
10.	Mhe. Haji Amour Haji, Mb	–	Mjumbe
11.	Mhe. Hamida Mohamed Abdallah, Mb	–	Mjumbe
12.	Mhe. Dkt. John Danielson Pallangyo, Mb	–	Mjumbe
13.	Mhe. Josephine Thabita Chagula, Mb	–	Mjumbe
14.	Mhe. Nora Waziri Mzeru, Mb	–	Mjumbe
15.	Mhe. Dkt. Oscar Ishengoma Kikoyo, Mb	–	Mjumbe
16.	Mhe. Sanya Jusa Jaffar, Mb	–	Mjumbe
17.	Mhe. Silyvestry Francis Koka, Mb	–	Mjumbe
18.	Mhe. Stanslaus Shing'oma Mabula, Mb	–	Mjumbe
19.	Mhe. Vuma Hole Augustine, Mb	–	Mjumbe
20.	Mhe. Zueni Athumani Bushiri, Mb	-	Mjumbe
21.	Mhe. Dr. Pius Stephen Chaya, Mb	-	Mjumbe
22.	Mhe. Condester Michael Sichwale, Mb	-	Mjumbe
23.	Mhe. Maryam Azan Mwinyi, Mb	-	Mjumbe

Mheshimiwa Spika, napenda kumshukuru Katibu wa Bunge Ndugu Nenelwa J. Mwiambi kwa ushirikiano wa hali ya juu alioutoa ikiwa ni pamoja na kutoa ushauri stahiki na kuiwezesha Kamati kutekeleza majukumu yake kikamilifu na

kwa wakati. Shukran kwa Idara ya Kamati za Bunge kwa kuratibu vema shughuli za Kamati chini ya Mkurugenzi wa Idara Ndugu Athumani Hussein, Kaimu Mkurugenzi Msaidizi Ndugu Mswige Bisile na Makatibu wa Kamati Ndugu Zainabu Mkamba, Ndugu Mwajuma Ramadhani na Ndugu Dismas Muyanja na Msaidizi wa Kamati Ndugu Modesta Kipiko. Pia tunawashukuru Watumishi kutoka Ofisi ya Mshauri wa Mambo ya Sheria wa Bunge Ndugu Seraphine Tamba na Ndugu Matamus Fungo pamoja na Idara ya Taarifa Rasmi za Bunge kwa ushirikiano wao mzuri.

4.2 Hoja

Mheshimiwa Spika, Taarifa hii ni matokea ya uchambuzi wa kina kuhusu Uwekezaji wa Mitaji ya Umma unaofanywa na Taasisi na Mashirika ya Umma, maoni na mapendekezo yanayotokana na uchambuzi uliofanywa na Kamati ni kwa lengo la kuishauri Serikali katika eneo la Uwekezaji wa Mitaji ya Umma ili uwekezaji huo ulete tija kwa Taifa.

Naomba kutoa hoja kwamba Bunge sasa liipokee Taarifa ya Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Uwekezaji wa Mitaji ya Umma, kuhusu uchambuzi wa uwekezaji wa Mitaji ya Umma, na kuijadili ikiwa na Maoni na Mapendekezo ili hatimaye Serikali iyafanyie kazi.

Mheshimiwa Spika, Naomba kutoa hoja.

Jerry William Silaa, Mb

**MWENYEKITI
KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA
UWEKEZAJI WA MITAJI YA UMMA**

16 Februari, 2022